

Kinderen buiten beeld

Een onderzoek naar de woon- en leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen

Auteurs

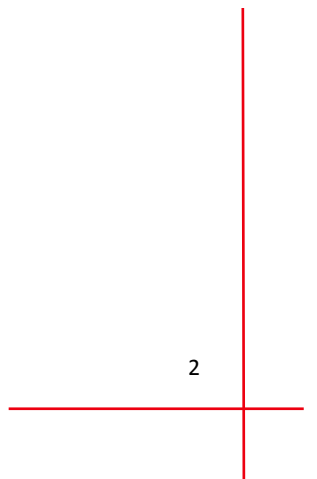
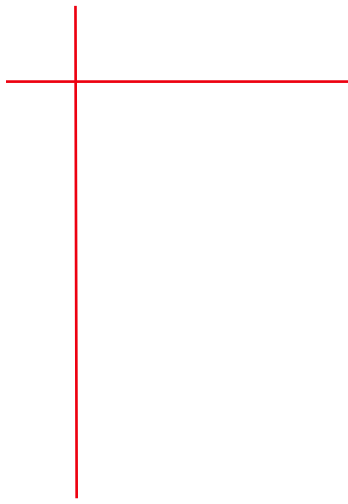
Mayke Kromhout
Ariëtte Reijersen van Buuren
Raymond Kloppenburg
Lia van Doorn
m.m.v. Carla van Os

Mei 2014

Kinderen buiten beeld

Een onderzoek naar de leef- en woonsituatie van ongedocumenteerde kinderen

Kinderen buiten beeld

Dit onderzoek is uitgevoerd door de Hogeschool van Utrecht, Defence for Children en Stichting LOS.

Teksten:

Dr. M. Kromhout
Mr. A. Reijersen van Buuren
Dr. R Kloppenburg
Dr. L. van Doorn
m.m.v. mr. drs. E.C.C. van Os

Klankbordgroep:

Prof. dr. mr. M.E. Kalverboer & Dr. A. E. Zijlsta (Rijksuniversiteit Groningen)
Mr. C.J. Kloosterboer (UNICEF Nederland)
Drs. N. Oepkes (Gemeente Utrecht)
Drs. T. Smets (Stichting Kinderpostzegels Nederland)
Prof. dr. R.H.J.M. Staring (Erasmus Universiteit Rotterdam)

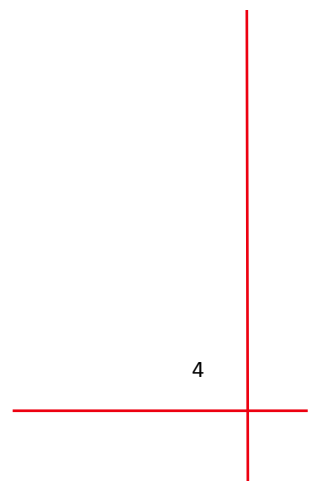
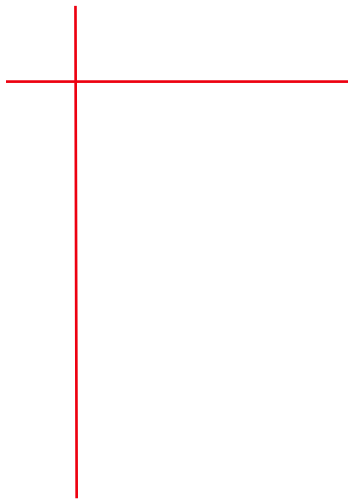
Contact:

Stichting LOS, www.stichtinglos.nl

Bronvermelding is verplicht.

Dit onderzoek is gefinancierd door:

Gemeente Utrecht
Korte Minrebroederstraat 2
Postbus 16200
3500 CE Utrecht

SCHOOL OF LAW
Department of Public Law
Prof.Dr. R.H.J.M. Staring
Visitors Burgemeester Oudlaan 50
L – Building/ room L7-013
Mail address Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
The Netherlands
Phone +31 10 408 8807 / 81505
Fax +31 10 408 9195
E-mail staring@law.eur.nl
Homepage <http://www.esl.eur.nl/english>

Our reference
U2014.036-RS/kp

Your reference

Date
1 mei 2014

Subject
Onderzoeksrapportage Kinderen buiten beeld

Geachte heer/mevrouw,

Hierbij bieden wij u het rapport *Kinderen buiten beeld. Een onderzoek naar de woon en leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen* aan. Dit rapport is het resultaat van empirisch onderzoek dat is uitgevoerd door een groot aantal betrokkenen bij het onderzoeksproject 'Onzichtbare Kinderen in Utrecht'.

Het rapport en het project dat hieraan ten grondslag ligt is om drie redenen van belang. In de eerste plaats houdt het rapport ons een spiegel voor en stelt het ons vragen waar we als Nederlandse samenleving in een periode van intensieve migratieprocessen naar toe willen en hoe we met vreemdelingen om willen gaan. In een wereld waarin ideeën en goederen vrij kunnen bewegen, vinden we een samenleving waarin vreemdelingen zich vrij kunnen vestigen en blijven niet wenselijk. Tegelijkertijd zijn er juist nu ook allerlei bewegingen waarneembaar waarin we voor specifieke groepen in specifieke situaties uitzonderingen willen maken. Het Kinderpardon is hier een mooi voorbeeld van waarbij we onmiddellijk ook moeten opmerken dat met de begrensde invulling van het Kinderpardon de problematiek van illegaal verblijvende kinderen niet is opgelost.

Het belang van dit rapport is ook gelegen in de methodische aanpak waarbij studenten van de opleiding Sociaal Juridische Dienstverlening, Maatschappelijk Werk en Dienstverlening en, tot slot, Sociaal Pedagogische Hulpverlening de interviews met de kinderen en jongeren hebben gehouden. Het is goed dat de Hogeschool Utrecht in het curriculum van deze opleidingen aandacht schenkt aan de leefwereld en de specifieke problemen van deze groep 'ongedocumenteerde kinderen'. De studenten hebben de interviews niet als een zakelijke klus voor studiepunten ervaren. Deze gesprekken hebben - zoals ze zelf tijdens de training naar voren brachten - op hen een blijvende indruk achtergelaten. Deze ervaringen met een relatief onbekende groep kinderen en leeftijdsgenoten betekent voor de studenten ook dat zij straks bij de uitoefening van hun beroep bekend zijn met de problematiek van mensen zonder geldige verblijfsdocumenten en hier beter op kunnen inspelen.

Maar bovenal zijn de auteurs er in geslaagd veel waardevolle informatie over de verborgen leefwereld en complexe leefsituatie van de kinderen zonder een verblijfsvergunning bijeen te brengen. De kracht van dit rapport ligt zonder twijfel in de indringende wijze waarin deze bevindingen zijn opgeschreven. De beelden die zich onherroepelijk aan de lezer opdringen, bestaan uit kinderen die - net als alle andere kinderen - willen spelen, nieuwsgierig, vrolijk en stout kunnen zijn. Maar onherroepelijk dringt zich ook een beeld op van kinderen die opgroeien in armoede en die mede door de vele verhuizingen een achterstand in het onderwijs oplopen en zich niet op een volwaardige manier kunnen ontwikkelen. Deze kinderen voelen zich psychisch onder druk staan en ervaren hun verblijf zonder documenten als een zwaar geheim dat ze voor zoveel mogelijk mensen verborgen moeten houden om niet door te worden de politie opgepakt.

Ik hoop dat het rapport *Kinderen buiten beeld* dienst kan doen als een middel om meer aandacht te bewerkstelligen voor deze groep kwetsbare kinderen en een bijdrage kan leveren aan een verbetering van hun leefsituatie. In dat kader zijn er in dit rapport enkele specifieke aanbevelingen gedaan die voor de gemeentes de eerste stappen kunnen vormen in het verbeteren van de situatie van deze kinderen.

Met vriendelijke groet,
namens de Klankbordgroep,

Prof. dr. Richard Staring
Department of Criminology,
Erasmus University Rotterdam

Inhoudsopgave

VOORWOORD	9
DANKWOORD	10
SAMENVATTING	11
LEESWIJZER	17
1. INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	18
1.1 AANLEIDING VOOR HET ONDERZOEK	18
1.2 ONDERZOEKSOPZET	19
1.3 DOELSTELLING VAN HET ONDERZOEK EN ONDERZOEKSVRAGEN	20
2. SCHATTING VAN AANTAL ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN IN UTRECHT	21
2.1 SCHATTINGEN IN DE LITERATUUR	21
2.2 SCHATTINGEN IN UTRECHT VOLGENS SCHOLEN, CONSULTATIEBUREAUS EN GEMEENTELIJKE REGISTRATIEBESTANDEN ..	25
3. WOON EN LEEFOMSTANDIGHEDEN VAN ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN	29
3.1 LITERATUUR OVER DE LEEF- EN ONTWIKKELINGSSITUATIE VAN ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN	29
3.2 INTERVIEWS MET ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN	32
<i>Afbakening onderzoeksgroep</i>	33
<i>Werving van de kinderen</i>	33
<i>Interviewers</i>	36
<i>Interviews</i>	36
3.3 ACHTERGRONDGEGEVENEN VAN DE GEÏNTERVIEWDE KINDEREN	37
3.4 ONTWIKKELINGSVOORWAARDEN BINNEN HET GEZIN	38
<i>Levensonderhoud</i>	39
<i>Wonen</i>	42
<i>Pedagogisch klimaat</i>	44
<i>Gezondheid</i>	45
3.5 ONTWIKKELINGSVOORWAARDEN BUITEN HET GEZIN	47
<i>Contact met leeftijdgenoten</i>	47
<i>Onderwijs</i>	48
<i>Sociaal netwerk</i>	49
<i>Toekomstperspectief</i>	49
3.6 BELEVING VAN ILLEGALITEIT	50
<i>Leven met een geheim</i>	51
<i>Angst voor autoriteiten</i>	52
<i>Aangaan emotionele bindingen</i>	52
4. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	53
4.1 CONCLUSIES OVER DE SCHATTING VAN HET AANTAL ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN IN UTRECHT.....	54
4.2 CONCLUSIES UIT DE INTERVIEWS MET ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN	55
<i>Ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin</i>	56
<i>Ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin</i>	57
4.3 AANBEVELINGEN	60

BRONVERMELDING	62
BIJLAGE 1 ONTWIKKELINGSVOORWAARDEN VOLGENS KALVERBOER & ZIJLSTRA (2008)	64
BIJLAGE 2 ENQUÊTES CONSULTATIEBUREAUS EN SCHOLEN	66
BIJLAGE 3 ITEMLIJST SEMIGESTRUCTUREERDE INTERVIEWS.....	68
BIJLAGE 4 LEDEN KLANKBORDGROEP	74
BIJLAGE 5 NAMEN INTERVIEWERS.....	75

Voorwoord

U heeft een uniek rapport in handen. Het onderwerp is heel bijzonder, evenals de manier waarop de informatie is verzameld. We krijgen een beeld van wat ongedocumenteerde kinderen in Nederland moeten doormaken, hoe hun dagelijks leven eruit ziet. En dat vind ik heel belangrijk.

Ongedocumenteerd, buiten beeld, illegaal. De omschrijvingen voor de kinderen in deze publicatie leggen de nadruk op wat zij níet zijn of níet hebben. Ze hebben geen documenten, ze zijn niet legaal en niet officieel in beeld. Dat alleen al, gedefinieerd worden op basis van wat ontbreekt, dat zegt wat.

Want dit zijn ook kinderen die wél iets zijn en wél iets hebben. Het gaat gewoon om kinderen die grappig zijn of slim of ondeugend, creatief, druk of verlegen. Het gaat om kinderen die ouders, broers, zussen, vriendjes en een juf hebben. En wat ze ook hebben zijn rechten, net als ieder ander kind gelden voor hen ook de kinderrechten die wij internationaal met elkaar hebben afgesproken.

Als Kinderombudsman span ik mij in voor naleving van kinderrechten voor alle kinderen in Nederland. Ik vind het daarom allereerst goed dat er een poging is gedaan het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht in kaart te brengen. Dat bleek lastig. Ze zijn en blijven vaak echt ‘buiten beeld’.

Ik ben blij dat we dankzij dit onderzoek veel te weten komen over de levens van de kinderen. Aan de hand van uitgebreide interviews met kinderen uit de vier grote steden hebben de onderzoekers het dagelijks leven van ongedocumenteerde kinderen kunnen schetsen. Dan lezen we hoe het is om vaak angstig te zijn of met een geheim te leven. Onbekommerd opgroeien is er niet bij. We lezen dat het niet meevalt om gewoon kind te zijn, dat er vaak geen sprake is van een echte kindertijd. De meeste kinderen willen in Nederland blijven, maar maken zich zorgen over hun toekomst. Ook blijkt dat de levensstandaard lang niet altijd toereikend is.

Ik vind het essentieel dat dit rapport zichtbaar maakt hoe de jeugd van deze kinderen eruit ziet. Enkele hoopvolle zaken vallen mij daarbij ook op. De meeste kinderen zeggen dat zij familie en vrienden hebben in hun leven en de meeste kinderen zitten op school. Ook blijkt uit het onderzoek dat er vaak een groep Nederlanders rondom de kinderen staat die hen helpt. Dat zijn mensen, professionals of hulpverleners, die zich het lot van deze kwetsbare groep aantrekken.

Laten we niet vergeten dat ook de overheid een rol heeft en zich ook het lot van de kinderen moet aantrekken. Die verplichting is er simpelweg vanuit het Kinderrechtenverdrag. Daarom zijn de aanbevelingen terecht gericht op de gemeenten.

Net als alle kinderen verdienen ook kinderen buiten beeld uitzicht op een toekomst!

Marc Dullaert – de Kinderombudsman

Dankwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen dankzij de inzet en medewerking van diverse intermediaire organisaties, de studenten en hun trainers. Veel dank is verschuldigd aan de kinderen en hun familieleden voor hun bereidwillige medewerking en openhartigheid.

Verder willen we de leden van de klankbordgroep bedanken voor de waardevolle input die ze hebben geleverd gedurende de verschillende fasen van het onderzoek.

Daarnaast zijn we Stichting Kinderpostzegels Nederland, de gemeente Utrecht en de Hogeschool zeer erkentelijk voor de financiering van dit onderzoek.

Samenvatting

Het leven zonder de juiste papieren is sinds het begin van de jaren negentig steeds moeilijker geworden in Nederland. Het alsmaar restrictiever wordende vreemdelingenbeleid heeft ook gevolgen voor gemeenten. Binnen de gemeentegrenzen wonen immers de ongedocumenteerde ouders en hun kinderen die zich staande proberen te houden. Lokale overheden hebben te maken met concrete mensen en niet alleen met abstract beleid.

Dit onderzoek richt zich op de woon- en leefomstandigheden van ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht en in de overige G4 steden (Rotterdam, Amsterdam en Den Haag). Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de omvang, achtergrond en ontwikkelingssituatie van deze kinderen.

De onderzoeksvragen zijn:

1. Wat is de omvang van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Nederland en in het bijzonder in de stad Utrecht?
2. Hoe ervaren ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden?
3. In hoeverre worden de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen gewaarborgd?
4. Welke aanbevelingen zijn er te formuleren voor gemeentelijk beleid om de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen te waarborgen?

Aanvankelijk is getracht het onderzoek met alleen Utrechtse kinderen uit te voeren, maar lopende het onderzoek is de onderzoeksgroep voor de deelvragen 2, 3 en 4 uitgebreid naar de steden Rotterdam, Den Haag en Amsterdam.

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn twee deelonderzoeken verricht. Het eerste deelonderzoek heeft een kwantitatief karakter en is gericht op het schatten van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht. Daarbij zijn twee methoden van dataverzameling ingezet: er werd informatie ingewonnen via gemeentelijke registratiebestanden en er werd een enquête verspreid onder basisscholen, instellingen voor voortgezet onderwijs en consultatiebureaus.

Het tweede deelonderzoek is kwalitatief en richt zich op de ontwikkeling van ongedocumenteerde kinderen in Utrecht, Den Haag, Amsterdam en Rotterdam. De resultaten van dit deelonderzoek zijn gebaseerd op een beknopte literatuurverkenning en op semi-gestructureerde interviews met 29 ongedocumenteerde kinderen in de leeftijd tussen 6 en 19 jaar.

Rol van studenten

Het onderzoek heeft als nevendoelestelling dat stichting LOS (Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt) en Defence for Children aankomende professionals in de sociale en juridische dienstverlening willen attenderen op de problematiek van deze groep kwetsbare kinderen. Mede om deze reden is ervoor gekozen om het onderzoek in samenwerking met studenten van Hogeschool Utrecht uit te voeren. De studenten namen de interviews met de kinderen af. Dit maakte grote indruk op de studenten. Het heeft hen bewust gemaakt van de precare omstandigheden waarin deze kinderen opgroeien. In de reflectieverslagen en bij de afstudeerpresentaties van deze studenten, gaven zij blijk van een sterke betrokkenheid en compassie bij de ongedocumenteerde kinderen.

De cijfers

De literatuur levert nauwelijks informatie op over het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht. Het bleek geen gemakkelijke opgave om gegevens te verkrijgen over het aantal ongedocumenteerden dat in Nederland en in de stad Utrecht verblijft. Bovendien ontbreekt in de onderzoeken leeftijdsspecifieke informatie waaruit het aantal kinderen af te leiden zou zijn. Op basis van de bestaande literatuur kunnen voor de stad Utrecht dan ook geen conclusies getrokken worden over het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad en hun achtergrond.

Uit informatie van de gemeente Utrecht bleek dat er in de stad 45 leerlingen zijn die wel onderwijs volgen maar niet ingeschreven zijn in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Vermoedelijk is een deel van deze kinderen ongedocumenteerd.

Een enquête aangevuld met een belronde onder intermediairs leverde summiere informatie op over het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad. Hierbij ontstond de indruk dat de kinderen door sommige intermediairs zoals onderwijzers, worden afgeschermd voor de buitenwereld en in de anonimiteit worden gehouden. Bij navraag gaven informanten uit de instellingen aan dat ze betwijfelen of er in Utrecht grote aantallen ongedocumenteerde kinderen zijn. Daarbij bleek dat bij het maken van een schatting met behulp van intermediairs niet altijd duidelijk was wie wel en wie niet tot de groep ongedocumenteerde kinderen in Utrecht konden worden gerekend.

Wonen en leven

Het tweede deelonderzoek richt zich op de vragen hoe ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden ervaren en in hoeverre de vervulling van ontwikkelingsvoorwaarden bij hen in de knel komt. Daarvoor werd aangesloten bij de veertien ontwikkelingsvoorwaarden die Kalverboer en Zijlstra (2008) hebben ontwikkeld vanuit een orthopedagogische visie op het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK). In het onderhavige onderzoek is hieruit een selectie gemaakt. Het onderzoek focust op de ontwikkelingsvoorwaarden levensonderhoud, wonen, pedagogisch klimaat en gezondheid binnen het gezin en op ontwikkelingsvoorwaarden sociaal netwerk, educatie, omgang met leeftijdsgenoten en toekomst buiten het gezin.

Armoede

Er zijn 29 kinderen geïnterviewd uit 27 huishoudens. Een deel van deze huishoudens is voor het levensonderhoud afhankelijk van anderen. Daarnaast zijn er huishoudens met inkomsten vanuit werkzaamheden (doorgaans in het informele circuit), zoals schoonmaakwerk of een krantenwijk. Een klein aantal ontvangt leefgeld. Hoewel het onderzoek geen informatie oplevert over de precieze omvang van deze inkomsten, wordt uit de interviews met de kinderen duidelijk dat het inkomen onzeker en laag is.

De kinderen geven aan dat door het geldgebrek er een tekort is aan elementaire zaken. Zo melden enkele kinderen dat er geen geld is om schoolspullen aan te schaffen, laat staan sportkleding. Anderen zeggen dat de contributie van een sportclub te hoog is om te kunnen betalen. Ook het ontbreken van goede schoenen en geschikte kleding, een fiets, een computer en een internetaansluiting wordt door kinderen genoemd als gemis. De kinderen krijgen niet of nauwelijks zakgeld. Soms krijgen ze giften van personen uit hun netwerk. Daarnaast komt uit de interviews naar voren dat het eetpatroon van de kinderen weinig afwisselend is, wellicht zelfs ongezond. Zo zeiden enkele kinderen dat er geen geld is voor fruit.

Woonsituatie

Over de woonomstandigheden komt uit de interviews naar voren dat de kinderen en hun gezinnen vaak zijn verhuisd en dat ze over het algemeen klein behuist zijn. Veel kinderen wonen met hun ouders in één kamer van een particuliere verhuurder. Anderen wonen met hun ouders bij familie of vrienden in huis of ze verblijven in een opvanghuis. Enkele kinderen vertellen dat het gezin over onvoldoende (ruimte voor) bedden beschikt zodat meerdere gezinsleden samen in een bed slapen of op de vloer in de woonkamer.

Gezinsleven

De kinderen zeggen dat ze veel steun ervaren van hun ouders, broertjes en zusjes. Enkele kinderen – die alleen bij hun moeder opgroeien - benoemen nadrukkelijk het gemis van hun vader. Enkele kinderen melden dat ze getuige zijn geweest van geweld in de huiselijke sfeer. Sommige kinderen lijken rollen en verantwoordelijkheden van de ouders over te nemen (parentificatie). Dit roept de vraag op of zij voldoende gelegenheid krijgen om kind te zijn en om zich als kind te ontwikkelen. De helft van de kinderen (n=15) geeft aan dat ze - buiten het gezin - een uitgebreide vriendengroep hebben.

Gezondheid

Behalve het zorgwekkende eetpatroon en de grote psychische druk die de kinderen ervaren, geven de interviews geen bijzondere informatie over de gezondheid van de kinderen. De kinderen ervaren weinig problemen als zij een huisarts willen bezoeken. Andere zorgverleners – zoals medisch specialisten - lijken moeilijker toegankelijk.

School

Alle geïnterviewde kinderen zitten op school, het merendeel op het vmbo. Ze geven aan graag naar school te gaan, hoewel hun leefsituatie wel een wissel trekt op hun schoolprestaties. De contacten met leerkrachten ervaren ze als steunend. Iets minder dan de helft van de kinderen, heeft een leerachterstand. De kinderen denken dat dit komt door de vele verhuizingen of door de problemen tussen hun ouders.

Geheimen en angsten

Uit de interviews wordt duidelijk dat de kinderen onder grote psychische druk staan. Een aantal kinderen geeft aan te leven met een geheim en bang te zijn om (op straat) door de politie te worden opgepakt. Ook weten ze niet wie ze kunnen vertrouwen. Bovendien maken ze zich zorgen over hun toekomst. Ze ervaren die als zeer ongewis. Tweederde van de kinderen wil in Nederland blijven wonen. Ze hebben doorgaans geen band met het land van herkomst (van hun ouders), ze beheersen de taal van het herkomstland niet of nauwelijks en willen daar ook niet wonen (op een enkele uitzondering na).

Beschermjassen

Opvallend is dat rondom de ongedocumenteerde kinderen een kring van beschermers lijkt te staan: een beschermjas van burgers, vrijwilligers, hulpverleners, onderwijzers en anderen betrokkenen die zich het lot van deze kinderen aantrekken. Zij bieden hand- en spandiensten aan de kinderen en aan de gezinnen waarin zij opgroeien. Bij tijd en wijle doneren ze geld of goederen. Ze verlenen praktische en emotionele steun, houden een 'vinger aan de pols' en springen bij in geval van nood. Deze beschermende kring heeft ook een afschermdende werking, zo werd duidelijk bij het benaderen van de kinderen voor deelname aan het onderzoek. De onderzoekers bemerkten (grote) terughoudendheid bij de betrokkenen: ze houden de kinderen in de luwte en bewaken hun anonimiteit om hen te beschermen.

Algemene en specifieke problemen

Aangetekend wordt dat de problemen die de geïnterviewde ongedocumenteerde kinderen benoemen gedeeltelijk samenvallen met de problemen van andere kinderen in Nederland (ongeacht hun juridische status) en met name met andere kinderen die *opgroeien in armoede*. Zo zullen veel kinderen die in armoede leven, kampen met problemen rond het ontbreken van gezonde en afwisselende voeding of zich geen lidmaatschappen van (sport)verenigingen kunnen veroorloven. Wat deze zaken betreft, is de situatie van ongedocumenteerde kinderen niet uniek. Echter, de problemen van de ongedocumenteerde kinderen werken zwaarder door, of zijn fundamenteeler van aard, dan die van hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten die in armoede opgroeien. Dat komt in deze studie uit een aantal zaken naar voren. Zo blijkt dat veel van de ongedocumenteerde kinderen gebrek hebben aan zeer basale zaken zoals schoolbenodigdheden, speelgoed, (sport)kleding of een fiets. Ook de vele verhuizingen en de krappe behuizing (bijvoorbeeld vanwege het inwonen bij anderen), wordt door de kinderen als een last ervaren. Daarnaast zijn van de 21 gezinnen waartoe de kinderen behoren, maar liefst zeven gezinnen

volledig afhankelijk van donaties. In aanmerking nemend dat er geringe kans is op verandering c.q. verbetering van de (financiële) situatie van deze gezinnen, is de armoede waarin de kinderen opgroeien zeer structureel van aard.

Daarnaast is een deel van de problemen van de ongedocumenteerde kinderen wel degelijk hardnekkiger dan de problemen die gedocumenteerde kinderen in Nederland (die al of niet in armoede opgroeien) ervaren. De specifieke problemen van de ongedocumenteerde kinderen betreffen met name hun uitsluiting van, of de beperkte toegang tot, sociale voorzieningen en gezondheidszorg. Door het ontbreken van documenten kunnen ze op latere leeftijd veel zaken niet die hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten wel kunnen, zoals werken, een brommer- of autorijbewijs halen, gelegenheden bezoeken waar ze zich moeten legitimeren, of op vakantie gaan naar het buitenland. Daarnaast kampen ze met grote onzekerheid over hun toekomst, gaan ze gebukt onder het 'leven met het geheim' van hun juridische status en onder de psychische druk die zij ervaren door het ontbreken van documenten en de directe of indirecte angst om te worden ontdekt en opgepakt.

Reikwijdte van het onderzoek

De onderzoeksgegevens uit de interviews bevatten rijke informatie over ongedocumenteerde kinderen maar kennen ook enkele beperkingen. Zo zijn er vanwege de gevolgde zoekstrategie alleen kinderen benaderd die bekend zijn bij hulpverleners en scholen. Daarmee biedt het onderzoek zicht op een selecte groep kinderen die leven in de illegaliteit.

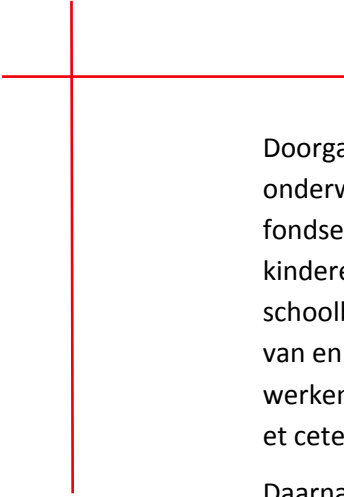
Aanbevelingen

Uit het onderzoek vloeien de volgende aanbevelingen voort:

- Gemeenten dienen zelf duidelijk te maken aan alle instellingen binnen de gemeentegrenzen dat de rechten van ongedocumenteerde kinderen gerespecteerd moeten worden. Daarvoor is het zaak om professionals te informeren over deze rechten en over de wijze waarop de professionals gecompenseerd worden voor de kosten die zij maken voor hun hulp en diensten aan ongedocumenteerde kinderen.
- Gemeenten dienen het recht op toegankelijke gezondheidszorg voor ongedocumenteerde kinderen (en hun ouders) te waarborgen. Daartoe dienen gemeenten inzicht te verwerven in de toegang tot gezondheidszorg voor ongedocumenteerden, kennis te hebben van de obstakels en deze drempels weg te nemen.
- Gemeenten dienen de informele netwerken rondom de ongedocumenteerde kinderen en hun ouders – bestaande uit vrijwilligers en andere actieve burgers (al dan niet met een professionele achtergrond als onderwijzer, hulpverlener etc.) - te ondersteunen en te faciliteren opdat de betrokkenen in deze informele netwerken kunnen signaleren en interveniëren als de ontwikkeling van de kinderen in het geding komt.

Daarbij kunnen gemeenten de volgende beleidsinstrumenten inzetten om de situatie van ongedocumenteerde kinderen te versterken:

Doorgaans is bij gemeentelijke diensten bekend welke scholen in hun gemeente onderwijs geven aan ongedocumenteerde kinderen. Gemeenten dienen (extra) fondsen beschikbaar te stellen aan deze scholen die zij kunnen inzetten voor deze kinderen. Deze fondsen kunnen bijvoorbeeld worden aangewend voor de aanschaf van schoolbenodigdheden of een bibliotheekpas, voor de kosten van (openbaar) vervoer van en naar school, voor het subsidiëren van bijles om leerachterstanden weg te werken, voor lidmaatschap van (sport)verenigingen, de aanschaf van (sport) attributen et cetera.

Daarnaast kunnen gemeenten (meer) informatie verstrekken aan de ongedocumenteerde kinderen en hun ouders over hun rechten en over de mogelijkheden voor ondersteuning (bijvoorbeeld over de toegang tot gezondheidszorg). Deze informatie kan - bijvoorbeeld via een telefonisch meldpunt - direct aan de kinderen en hun ouders worden verstrekt. Of indirect door voorlichting te geven aan onderwijzers, zorgverleners of vrijwilligers die met ongedocumenteerde kinderen en/of hun ouders in contact (kunnen komen te) staan.

Leeswijzer

Het begrip ongedocumenteerd

Ongedocumenteerd zijn ziet op het verblijf in een land zonder daarvoor over de juiste papieren te beschikken, oftewel verblijf zonder vergunning. Deze mensen worden ook wel 'illegalen' genoemd. Het gaat onder andere om vreemdelingen wiens verblijfsvergunning is verlopen, die nooit aan de voorwaarden voor een vergunning hebben kunnen voldoen, om uitgeprocedeerde asielzoekers, buitenlandse mannen of vrouwen met of zonder kinderen die door hun partner met verblijfsrecht zijn weggestuurd voordat ze recht kregen op een onafhankelijke verblijfsvergunning of om slachtoffers van mensenhandel die geen aangifte durven te doen. Ze hebben nooit een verblijfsvergunning gehad, zijn deze kwijtgeraakt of hij is verlopen. Sommige willen hier graag blijven, andere willen terug naar hun land van herkomst of doormigreren.

Opbouw rapport

Dit rapport bestaat uit vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk beschrijft de probleemstelling van het onderzoek. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op de schatting van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht. Hoofdstuk drie beschrijft het deelonderzoek naar de woon- en leefsituaties van de kinderen. In hoofdstuk vier staan de conclusies en aanbevelingen.

Citaten kinderen

Voor de leesbaarheid is een deel van de citaten van ongedocumenteerde kinderen die in dit rapport zijn opgenomen, grammaticaal verbeterd. Verder zijn de namen gefingeerd en zijn sommige beschrijvingen in citaten die tot herkenbaarheid van de kinderen zouden kunnen leiden, aangepast.

Bijlagen

De bijlagen bevatten een overzicht van de ontwikkelingsvoorwaarden uit het model dat is ontwikkeld door Kalverboer & Zijlstra, de itemlijsten voor de interviews, de enquêtes voor scholen en consultatiebureaus en een overzicht van leden van de klankbordgroep en deelnemende studenten.

1. Inleiding en probleemstelling

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Sinds de jaren negentig is het leven zonder verblijfsvergunning in Nederland aanzienlijk moeilijker geworden. Door de invoering van de Koppelingswet in 1998 kunnen onrechtmatig verblijvende vreemdelingen - in dit onderzoek verder ongedocumenteerden genoemd - slechts aanspraak maken op medisch noodzakelijke zorg, onderwijs voor minderjarigen, en rechtsbijstand. Zij komen niet in aanmerking voor andere voorzieningen, zoals kinderbijslag of bijstand. Bovendien zijn er door de rijksoverheid nog andere maatregelen getroffen die het leven in de illegaliteit bemoeilijken, zoals de wet op de (uitgebreide) identificatieplicht en de intensivering van de controles op illegaal verblijf.

Het restrictiever wordend vreemdelingenbeleid heeft ook gevolgen voor gemeenten. Binnen de gemeentegrenzen wonen ongedocumenteerde ouders en hun kinderen die zich staande proberen te houden. Lokale overheden realiseren zich dat zij te maken hebben met concrete mensen en niet alleen met abstract beleid. Zij willen de mensenrechten van deze kwetsbare groep respecteren maar zien tegelijkertijd hoe de strenge wetten hun handelingsruimte beperken.

Hoeveel ongedocumenteerde kinderen er precies zijn, is niet bekend. Ongedocumenteerden kunnen zich niet inschrijven bij de Gemeentelijke Basisadministratie. Onderzoekers en organisaties schatten het aantal ongedocumenteerde kinderen in Nederland op duizenden.

Onderzoek toont aan dat ongedocumenteerde kinderen onder moeilijke omstandigheden opgroeien (Staring & Aarts, 2010; Kalverboer & Zijlstra, 2006; Braat, 2004). Deze kinderen leven veelal in marge van de samenleving, wat leidt tot verminderde participatiemogelijkheden zowel in de woonomgeving als in het onderwijs. Daarnaast constateren genoemde onderzoekers dat veel kinderen geen toekomst voor zichzelf zien. De omstandigheden waaronder deze kinderen opgroeien, zijn nog verder bemoeilijkt doordat het vreemdelingenbeleid de afgelopen jaren strenger is geworden.

Er zijn geen recente gegevens bekend over de huidige situatie van ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht. Dat was aanleiding om dit onderzoek te verrichten naar het aantal ongedocumenteerde kinderen en hun leefsituatie.

1.2 Onderzoekopzet

Dit onderzoek richt zich op de woon- en leefomstandigheden van ongedocumenteerde kinderen in Utrecht alsmede van kinderen in de overige G4 steden; Rotterdam, Amsterdam en Den Haag. Daarbij wordt ingegaan op de vraag of bij deze groep kinderen in voldoende mate wordt voldaan aan ontwikkelingsvoorwaarden die zijn gebaseerd op het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Daarnaast wordt een schatting gemaakt van het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht.

Het initiatief voor het onderzoek kwam van Fanga Musow, een opvangproject voor vrouwen en ongedocumenteerde kinderen in Utrecht. Het verzoek om aan dit initiatief gevolg te geven kwam van de gemeente Utrecht. De gemeente wilde graag weten wat zij kan doen om de leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen in de stad te verbeteren.

Stichting LOS voerde het onderzoek uit in samenwerking met het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. Defence for Children adviseerde over het kinderrechtelijke aspect in het onderzoek en leverde input voor het ontwikkelen van het meetinstrument en het samenstellen van het rapport. De taken van stichting LOS betroffen de werving en de schatting van het aantal ongedocumenteerde kinderen. De Hogeschool Utrecht was verantwoordelijk voor het kwalitatieve deel van het onderzoek, de werving en coaching van de vierdejaarsstudenten die de interviews afnemen en voor de eindrapportage.

Het onderzoek is praktijkgericht, dat wil zeggen dat een antwoord wordt gezocht op vragen die vanuit de praktijk, in casu de gemeente Utrecht, worden gesteld. Een nevendoelstelling van het onderzoek is dat stichting LOS en Defence for Children aankomende professionals in de sociale en juridische dienstverlening willen interesseren voor de problematiek van deze groep kwetsbare kinderen. Mede om deze reden is ervoor gekozen om studenten in dit onderzoek te betrekken. Twaalf vierdejaarsstudenten van de opleidingen Sociaal Juridische Dienstverlening (SJD), Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD) en Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) van de Hogeschool Utrecht participeerden als interviewers in het kader van hun afstudeeronderzoek.

Voor het onderzoek werd een externe klankbordgroep samengesteld (zie bijlage 4). Deze had als taak toe te zien op de kwaliteit van zowel het onderzoek als het eindrapport. De klankbordgroep bestond uit deskundigen op het terrein van ongedocumenteerde migranten en hun kinderen.

1.3 Doelstelling van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het onderzoek richt zich op de woon- en leefomstandigheden van ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht en in de overige G4 steden (Rotterdam, Amsterdam en Den Haag). Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de omvang, achtergrond en ontwikkelingssituatie van deze kinderen.

De onderzoeksvragen zijn:

1. Wat is de omvang van de groep ongedocumenteerde kinderen in Nederland en in het bijzonder in de stad Utrecht?
2. Hoe ervaren de ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden?
3. In hoeverre worden de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen gewaarborgd?
4. Welke aanbevelingen zijn er te formuleren voor gemeentelijk beleid om de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen te waarborgen?

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is een deelonderzoek met een kwantitatief karakter uitgevoerd, gericht op het schatten van het aantal kinderen en een deelonderzoek met een kwalitatief karakter, gericht op de ontwikkelingssituatie van de kinderen.

Er is gebruik gemaakt van de volgende dataverzamelmethode:

- Enquête onder basisscholen, instellingen voor voortgezet onderwijs en consultatiebureaus in Utrecht.
- Inwinnen van informatie via gemeentelijke gegevensbestanden.
- Semigestructureerde interviews met ongedocumenteerde kinderen in de leeftijd tussen 6 en 19 jaar in Utrecht, Rotterdam, Den Haag en Amsterdam.
- Literatuuronderzoek.

Voor de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag werd een literatuurstudie uitgevoerd, een enquête verstuurd en informatie ingewonnen over gemeentelijke gegevensbestanden. De semigestructureerde interviews, in combinatie met een tweede beknopte literatuurstudie, waren gericht op het beantwoorden van onderzoeksvragen twee en drie. Onderzoeksvraag vier werd beantwoord aan de hand van de uitkomsten van de interviews, de enquête en het literatuuronderzoek.

2. Schatting van aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht

Om zicht te kunnen krijgen op de omvang en de achtergrond van ongedocumenteerde (kinderen) in Nederland en in het bijzonder in Utrecht, is onder meer gebruikgemaakt van de bestaande literatuur hieromtrent. Hierbij moet echter wel direct aangetekend worden dat er aan ieder van deze bronnen beperkingen kleven. De meeste beschikbare cijfers hebben enkel betrekking op het totale aantal geschatte volwassen ongedocumenteerden, terwijl andere bronnen ons slechts iets vertellen over een specifieke groep ongedocumenteerde kinderen. Het blijft daarom uiterst lastig om iets te kunnen zeggen over het totale aantal ongedocumenteerde kinderen dat in Nederland en in Utrecht verblijft. Aangezien het geschatte aantal volwassenen wel een indicator vormt voor het aantal kinderen, worden hier enkele cijfers over de volwassen populatie gepresenteerd. Verder is er via een enquête onder scholen en consultatiebureaus getracht een beeld te krijgen van de omvang en de achtergrond van de ongedocumenteerde kinderen die in Utrecht verblijven. Ten slotte zijn de gemeentelijke gegevensbestanden gebruikt om aan de hand van de beschikbare data over de fictieve onderwijsnummers een schatting te maken van het aantal ongedocumenteerde kinderen dat onderwijs volgt. Omdat geen van deze bronnen op zichzelf voldoende sluitende informatie verschaft, is gekozen voor een combinatie van deze bronnen.

2.1 Schattingen in de literatuur

Ongedocumenteerden kunnen zich niet inschrijven in de Centrale Basisadministratie (GBA). Een exacte bepaling van het totaal aantal personen dat zonder een verblijfsvergunning in Nederland verblijft, is daarom altijd onhaalbaar gebleken. Alleen de personen die in contact komen met instanties als opsporingsdiensten (zoals de politie) of bijvoorbeeld gebruik maken van de speciale ziektekostenregeling voor onverzekerbare personen worden geregistreerd.

Het onderzoeksteam Van der Heijden et al. (WODC 2009, 2011) heeft getracht om op grond van de aantallen 'bekende' ongedocumenteerden, de totale omvang van de volwassen populatie ongedocumenteerden in Nederland te schatten. De onderzoekers maken daarbij steeds gebruik van de zogenaamde 'vangst-hervangstmethode' (Leerkes, et al. 2004; Sikkel et al. 2006). Bij deze methode wordt een schatting gemaakt van de totale groep ongedocumenteerden op basis van gegevens van degene die geregistreerd zijn in de registratiesystemen Politie Suite Handhaving Vreemdelingen (PSH-V) en het Vreemdelingen Basis Systeem (VBS) van de Koninklijke Marechaussee. Volgens de meest recente schatting die zij hebben gemaakt over het jaar 2009 ligt het totale aantal ongedocumenteerde vreemdelingen dat in Nederland verblijft op 97.000, met een marge van 60.667 tot 133.624. Deze ruime marge hangt samen met onzekerheden in de gehanteerde meetmethode. Op het moment van schrijven wordt er door de onderzoeksgroep van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum gewerkt aan een schatting van het aantal illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen voor het jaar 2012 -2013. Zie verder Tabel 1.

Tabel 1: Schattingen aantal volwassen ongedocumenteerden in 2009

Geslacht	Geobserveerd	Omvangsschatting	Procent
Man	3.774	63.651	66
Vrouw	556	33.495	34

Bron: Van der Heijden et al. 2011

De onderzoekers schatten dat dertien procent van het totale aantal ongedocumenteerden in Utrecht woont; te weten 12.621 vreemdelingen. Daarmee zouden in Utrecht de meeste ongedocumenteerden van Nederland verblijven, meer dan in de andere drie grote steden. Deze schatting wijkt echter sterk af van eerdere schattingen, zoals die van Leerkes et al. (2004). Volgens Leerkes et al. komt Utrecht na de (politie)regio Amsterdam-Amstelland, Rotterdam-Rijnland en Haaglanden op de vierde plek als het gaat om het geschatte aantal ongedocumenteerden. Concreet schatte Leerkes et al. dat in het jaar 2003 slechts zes procent van het totale aantal geschatte ongedocumenteerden in Utrecht verbleef. Dit ten opzichte van elf procent in de (politie)regio Amsterdam-Amstelland, eveneens elf procent in Rotterdam-Rijnmond en negen procent in de (politie)regio Haaglanden.

Die verdeling tussen steden komt overeen met de cijfers van het College voor Zorgverzekeringen (per 1 april 2014 is de naam gewijzigd in Zorginstituut Nederland) (2013). Sinds 1 januari 2009 is het College op grond van artikel 122a van de Zorgverzekeringswet (Zvw) verantwoordelijk voor het verstrekken van bijdragen aan zorgverleners die inkomsten derven door het verlenen van medisch noodzakelijke zorg aan onverzekerbare vreemdelingen. Het betreft illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen; vreemdelingen die een aanvraag voor een reguliere verblijfsvergunning hebben ingediend, alsook vreemdelingen die bezwaar of beroep hebben ingesteld tegen een afwijzende beslissing op een aanvraag voor een reguliere verblijfsvergunning. Bij het College declareren de zorgverleners hun zorgkosten voor de vreemdelingen die de rekening niet kunnen betalen. Uit de zevende monitor van het College, over de kosten in 2012 en waarin een verdeling van de kosten naar GGD regio wordt gemaakt, volgt eveneens dat Utrecht met 4% na Amsterdam (45%), Rotterdam Rijnmond (15%) en Den Haag (14%) op de vierde plaats komt wanneer het gaat om de uitgaven aan medicijnen voor ongedocumenteerde vreemdelingen.

De monitor van het College is uniek vanwege de duidelijke differentiatie die er naar leeftijd wordt gemaakt. In tabel 2 wordt de procentuele verdeling van farmaceutische zorgkosten voor ongedocumenteerden naar leeftijd weergegeven (2012).

Tabel 2: Farmaceutische zorgkosten naar leeftijd in percentages

Leeftijd	2012	2011	2010
0 -10 jaar	1,6	1,8	1,6
11 – 20 jaar	1,4	1,2	1,0
21 – 30 jaar	17,0	15,7	18,4
31- 40 jaar	29,1	31,9	34,0
41 – 50 jaar	30,0	31,3	28,6
Ouder dan 50	20,9	18,1	16,4
Totaal	100	100	100

Bron: 7^e monitor Regeling financiering zorg onverzekerbare vreemdelingen van het College voor Zorgverzekeringen (2012).

Uit de monitor volgt dat er over 2012 bij 970 zwangerschappen declaraties zijn ingediend voor verloskundige zorg en kraamzorg. Het College tekent bij deze cijfers aan dat de kinderen die geboren zijn uit deze zwangerschappen vaak rechtmatig verblijf in Nederland hebben, ontleend aan de status van de vader. Bij deze cijfers en percentages dient overigens scherp voor ogen te worden gehouden dat zij enkel betrekking hebben op de ongedocumenteerde vreemdelingen voor wie er zorgkosten worden gedeclareerd bij het College. Ook deze cijfers geven dus beperkt inzicht in de omvang van het aantal kinderen dat zonder een verblijfsvergunning in Nederland verblijft.

Op de vraag van de Kinderombudsman *“Hoeveel asielkinderen wachten nu op uitzetting en wat is – voor ieder van hen- de duur van hun feitelijke verblijf in Nederland?”*, heeft de toenmalige minister van Immigratie, Integratie en Asiel, Leers, geantwoord dat hij de categorie uitgeprocedeerde asielkinderen niet geautomatiseerd kan laten genereren uit het systeem van Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) omdat de afzonderlijke leden van een gezin meestal niet apart geregistreerd worden. Wel kon Leers aangeven dat er eind 2011 ongeveer 220 minderjarige ongedocumenteerden in de vrijheidsbeperkende locaties (VBL) verbleven en ongeveer 420 in de gezinslocaties (GL).

Na bekendmaking van deze cijfers heeft de Minister op verzoek van de Kinderombudsman cijfermatige informatie gegeven over alle vreemdelingenkinderen, dus niet alleen uitgeprocedeerde asielkinderen. Het gaat om kinderen die in gezinsverband in Nederland verblijven en dus niet om alleenstaande minderjarigen. Hier moet overigens wel opgemerkt worden dat de cijfers zien op kinderen voor wie ooit een aanvraag voor een verblijfsvergunning is gedaan. Kinderen die bijvoorbeeld op een visum zijn binnengekomen, maar voor wie nooit een procedure is gestart voor een verblijfsvergunning, zijn niet terug te vinden in onderstaande tabel. Hetzelfde geldt voor kinderen die hier zijn geboren en voor wie nooit een verblijfsvergunning is aangevraagd. In het begeleidend schrijven vulde Leers de cijfers aan met de volgende opmerking: *‘het is niet mogelijk om een exact cijfer te geven van in Nederland verblijvende vreemdelingenkinderen zonder verblijfsvergunning en uit te splitsen in hoe lang kinderen in Nederland verblijven. Dat is erin gelegen dat een deel van de vreemdelingen na afwijzing van een aanvraag zelfstandig de keuze*

maakt buiten beeld van de vreemdelingenketen te blijven. Of zij daarmee uit Nederland zijn vertrokken kan niet worden aangegeven' (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2012). Zie verder tabel 3.

Tabel 3: Aantal vreemdelingenkinderen zonder verblijfsvergunning begin 2012

Verblijfsduur vreemdelingenkinderen zonder verblijfsvergunning	4 jaar of meer	5 jaar of meer	8 jaar of meer
In de opvang (al dan niet in procedure)	420	250	170
Niet in opvang, wel in procedure	1030	690	540
Buiten beeld, maar geen registratie van feitelijk vertrek	17.320	13.100	10.340

Bron: Brief van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 28 februari 2012 aan de Kinderombudsman.

Het probleem met de cijfers doet zich eveneens voor bij de cijfers rondom het zogenaamde Kinderpardon, de Regeling voor langdurig in Nederland verblijvende kinderen (WBV 2013/1, nr. 2573): Volgens de huidige regeling komen namelijk alleen kinderen of jongeren in aanmerking voor het Kinderpardon als zij of hun ouders, ooit een asielaanvraag hebben ingediend. Bovendien betreft het kinderen en jongeren die zijn geboren ná 29 oktober 1991, in de telling zijn dus ook jong volwassenen meegenomen. Op 19 november 2013 liet Staatssecretaris Teeven van Veiligheid en Justitie de Kamer weten dat er in het kader van de Regeling 3.270 aanvragen zijn ingediend (Kamerstukken II 2013-2014, 19 6367, nr. 1756). Dit betreft zowel de kinderen als hun gezinsleden. Van dit aantal zijn 1.340 aanvragen ingewilligd. Het betreft 630 hoofdpersonen (kinderen en jongeren die aan de voorwaarden voldoen) en 710 gezinsleden. Vierhonderd van de 1.800 afwijzingen is gestoeld op het ontbreken van een eerdere asielaanvraag, dit betreft kinderen die geen of een andere verblijfsprocedure hebben doorlopen dan de asielprocedure.

Kortom, ondanks een veelheid aan vragen en onderzoeken zijn er geen exacte cijfers beschikbaar die inzicht geven of zelfs maar in de buurt lijken te komen van het totale aantal kinderen dat zonder een verblijfsvergunning in Nederland verblijft. Veel beschikbare bronnen geven enkel inzicht in cijfers omtrent een deelgroep van de totale populatie en zien niet op de gehele populatie ongedocumenteerde kinderen. Zoals eerder gemeld, verbleven volgens Van der Heijden et al. (2011) in 2009 ongeveer 97.000 volwassen ongedocumenteerde vreemdelingen in Nederland. Van dit aantal zou volgens deze onderzoekers dertien procent in Utrecht verblijven, namelijk 12.621 vreemdelingen. Dit percentage komt niet overeen met de schatting van Leerkes et al. (2004). Die schatte dat er over het gemiddelde genomen in Utrecht juist veel minder, namelijk slechts zes procent, ongedocumenteerden verblijven dan in de andere steden. In de verschillende onderzoeken naar schattingen van het aantal ongedocumenteerden in Nederland, ontbreken steeds uitsplitsingen naar leeftijd. Volgens cijfers van de rijksoverheid in 2012 zijn er 17.320 kinderen die langer dan vier jaar onrechtmatig in Nederland verblijven en van wie geen feitelijk vertrek is geregistreerd. Het is echter onmogelijk om op basis van deze gegevens harde conclusies

te trekken over aantallen. Bovendien dient er rekening te worden gehouden met een groep kinderen voor wie nog nooit een verblijfsvergunning is aangevraagd en die derhalve nergens in een telling van de overheid terug te vinden zijn.

2.2 Schattingen in Utrecht volgens scholen, consultatiebureaus en gemeentelijke registratiebestanden

Om meer specifieke informatie te verkrijgen over de omvang en de achtergrond van de groep ongedocumenteerde kinderen die in Utrecht verblijft, is er een korte vragenlijst opgesteld voor instanties die in Utrecht te maken krijgen met kinderen zonder een verblijfsvergunning. Om de bereidheid tot deelname te vergroten, is gekozen voor een anonieme enquête. Om dubbel telling te voorkomen is per leeftijdscategorie één instellingscategorie benaderd. Voor de leeftijd van nul tot vier jaar, dus de niet schoolgaande kinderen, zijn consultatiebureaus benaderd.¹ Voor de leeftijd van vier tot twaalf jaar zijn basisscholen gevraagd en voor oudere kinderen, twaalf tot achttien jaar, instellingen voor voorgezet onderwijs. In de enquête zijn de instanties gevraagd om, anoniem, informatie te geven over de aantallen en de achtergronden (geslacht, leeftijd, geboorteland kind/ouders, verblijfsduur in Nederland) van de kinderen zonder een verblijfsvergunning die bij hen zorg vragen of onderwijs volgen. Aan de consultatiebureaus is bovendien gevraagd of er zaken zijn die de medewerkers opvallen bij kinderen zonder een verblijfsvergunning die extra aandacht behoeven, zoals veel voorkomende ziektes, vitaminegebrek of onder- of juist overgewicht. Ook de scholen is gevraagd of zij specifieke problemen ervaren bij de doelgroep.²

Voor dit deelonderzoek is uitgegaan van de veronderstelling dat het grootste deel van de ongedocumenteerde kinderen schoolgaand is. Immers, kinderen zonder een verblijfsvergunning hebben net als alle andere kinderen recht op onderwijs. Zij vallen onder de Leerplichtwet en de Wet Onderwijsnummer (WON) die sinds 1 februari 2002 van kracht is. Door deze wet krijgt iedere leerling die bekostigd onderwijs volgt een persoonsgebonden nummer. Voor degenen die geen BSN-nummer hebben, dienen scholen zo spoedig mogelijk een (fictief) onderwijsnummer bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) aan te vragen. Onderzoek leert dat er ook ouders zijn die hun kinderen uit angst thuis houden, of die niet weten dat hun kinderen in Nederland naar school kunnen (Bommeljé & Braat, 2002). Bovendien wijzen Bommeljé en Braat erop dat sommige gezinnen door Nederland zwerven, waardoor inschrijving op een school niet mogelijk is, alsook dat niet alle kinderen na het basisonderwijs doorstromen naar het voorgezet onderwijs omdat zij het gezinsinkomen moeten aanvullen met zwart werk. Het uitgangspunt was echter dat de scholen vanwege de hierboven beschreven route van het onderwijsnummer op de hoogte zijn van de verblijfsstatus van hun leerlingen en we daarmee in ieder geval een 'telling' zouden kunnen houden onder schoolgaande kinderen.

¹ In de enquête werd expliciet gevraagd naar kinderen die nog niet naar school gaan.

² De volledige enquête is opgenomen in bijlage 2.

Er is voor een digitale enquêtevorm gekozen vanuit de aanname dat het invullen hiervan minder tijd vergt dan het deelnemen aan een interview en dat daarmee de bereidheid tot deelname groter zou zijn.³ In het begeleidend schrijven werd aan de instelling het doel van het onderzoek uitgelegd en gevraagd om de enquête voor een bepaalde datum te retourneren. Na het verstrijken van deze termijn zijn de instellingen telefonisch benaderd om de enquête nogmaals onder hun aandacht te brengen. Aangezien veel scholen in eerste instantie niet reageerden op de digitale enquête, is ervoor gekozen om de enquête ook nog telefonisch af te nemen.

De enquête is naar alle acht consultatiebureaus in Utrecht verzonden. Zeven bureaus hebben de enquête digitaal ingevuld en één bureau heeft een telefonische reactie gegeven op de gestelde vragen. Slechts één bureau heeft (telefonisch) aangegeven bekend te zijn met drie kinderen uit de onderzoeksdoelgroep. Deze kinderen zijn tijdens het wervingsproces eveneens door het bureau aangedragen. Vanwege hun leeftijd ten tijden van het onderzoek (zes maanden, drie jaar en vijf jaar) kwamen zij niet in aanmerking voor een diepte-interview. De andere bureaus gaven aan geen kinderen te kennen uit de doelgroep.

Daarnaast hebben alle basisscholen in de stad Utrecht (N=83) de digitale enquête gekregen, waarvan er 49 (19 digitaal en 20 telefonisch) hebben gereageerd op de enquête. Slechts twee basisscholen gaven aan in totaal twee kinderen zonder een verblijfsvergunning onderwijs te geven. Het betrof in beide gevallen kinderen die al bekend waren in het onderzoek, aangezien zij eerder door intermediairs waren aangedragen.

De instellingen voor voortgezet onderwijs (N=24) zijn voor een telefonische enquête benaderd. Uiteindelijk hebben vijf scholen voor voortgezet onderwijs aangegeven te hebben gezocht binnen hun leerlingenbestanden. Alleen de Internationale Schakelklas, een openbare school voor leerlingen die geen of weinig Nederlands spreken, gaf inzicht in de achtergrond van vijf leerlingen zonder een verblijfsvergunning waarvan bovendien één jongere (18 jaar) die zelf een kind van twee jaar had. Drie van deze kinderen zijn in het onderzoek meegenomen. Van de overige kinderen is één kind wel benaderd voor een diepte-interview maar zij vond het uiteindelijk te ingrijpend om over dit facet van haar leven te vertellen. Bovendien was dit kind vanwege een ervaring met de politie angstig om mee te doen. Het andere kind meldde zich al enige tijd niet meer op school en was daardoor onbereikbaar.

Er zijn door de scholen verschillende redenen aangevoerd voor het niet aan de enquête willen of kunnen deelnemen. Van de 34 basisscholen die niet aan het onderzoek mee wilden werken, zeiden de meeste hier geen tijd voor te hebben. Eén instelling gaf aan wel kinderen uit de doelgroep les te geven, maar geen behoefte te hebben om de gevraagde informatie te leveren.

---

³ Online enquêtetool Survey Monkey.

Vergeleken met de basisscholen, wilden betrekkelijk veel scholen voor voortgezet onderwijs niet meedoen aan het onderzoek, waarbij de meeste instellingen eveneens aangaven dat het voor hen te tijdrovend was om achter de gevraagde gegevens aan te gaan. Voor deze instellingen bleek het veelal lastig om bij de persoon of afdeling uit te komen die zicht had op de gevraagde gegevens. Dit heeft vermoedelijk te maken met het doorgaans grote leerlingenaantal op deze instellingen. Nadat de afdeling voor leerlingenregistratie achterhaald zou hebben wie het betrof, moesten de mentoren de betreffende leerlingen bevragen op hun achtergrond.

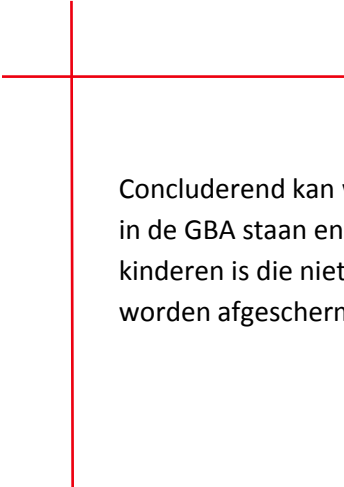
Op basis van bovenstaande bestaat het vermoeden dat niet alle instellingen die in contact staan met de kinderen op de hoogte zijn van de illegale verblijfsstatus van het desbetreffende kind en/of zich daarover niet willen uit laten. Redenen kunnen gelegen zijn in bescherming van het kind of in praktische overwegingen zoals de gevestigde tijd. Immers, alle kinderen die in Utrecht zijn geïnterviewd, gaan naar school en enkele kinderen gaan naar instellingen die de enquête hebben ingevuld ofwel ons telefonisch te woord hebben gestaan. Deze instellingen hebben echter aangegeven geen kinderen te kennen uit onze onderzoeksdoelgroep.

Hoewel ook de hierboven beschreven redenen van non respons interessant zijn, heeft dit deelonderzoek niet de informatie opgeleverd waar we naar op zoek waren. Om die reden is getracht om aan de hand van bij de gemeente beschikbare data over de (fictieve) onderwijsnummers een schatting te maken van het aantal kinderen dat in Utrecht onderwijs volgt. De fictieve onderwijsnummers worden namelijk opgeslagen in het registratiesysteem 'de Bron' van DUO, waartoe de afdeling van de gemeente die belast is met het thema onderwijs toegang heeft. Deze afdeling is om informatie gevraagd over het aantal kinderen zonder een verblijfsvergunning dat in Utrecht onderwijs volgt. Via deze route is bekend geworden dat er 45 leerlingen in gemeente Utrecht onderwijs volgen die geen BSN-nummer hebben en niet ingeschreven zijn in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA).

Eenzijds ligt dit leerlingenaantal van 45 kinderen hoger dan het aantal van zeven kinderen dat via de enquête in kaart is gebracht. Anderzijds betreft het nog altijd een relatief gering aantal ongedocumenteerde kinderen dat onderwijs volgt in Utrecht. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat er kinderen in Utrecht zijn die geen onderwijs volgen en niet bekend zijn bij hulpverleners. Het zal gezien de uitkomsten van dit onderzoek weinig uitleg behoeven dat wij ons zorgen maken over deze kinderen. Ten slotte is het goed mogelijk dat kinderen wel gewoon onderwijs volgen maar dat scholen de administratieve rompslomp niet aangaan om het kind speciaal te registreren.

Daarnaast moet ook bij dit cijfer een kanttekening worden geplaatst. Binnen deze telling kunnen namelijk ook kinderen meegenomen zijn die:

- a) rechtmatig in Nederland verblijven en afkomstig zijn uit Oost Europese landen. De praktijk leert namelijk dat zij zich niet altijd in de GBA inschrijven.
- b) korter dan vier maanden in Nederland verblijven. Voor hen is inschrijving in de GBA niet verplicht.

Concluderend kan worden vastgesteld dat in de stad Utrecht 45 kinderen naar school gaan die niet in de GBA staan en dat dit onderzoek niet duidelijk maakt hoe groot de groep ongedocumenteerde kinderen is die niet geregistreerd zijn en ook niet bekend zijn bij intermediairs, dan wel door hen worden afgeschermd.

3. Woon- en leefomstandigheden van ongedocumenteerde kinderen

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de woon en leefomstandigheden van ongedocumenteerde kinderen. Eerst volgt een overzicht van informatie uit de literatuur en daarna worden de opzet en resultaten van interviews met ongedocumenteerde kinderen beschreven.

3.1 Literatuur over de leef- en ontwikkelingssituatie van ongedocumenteerde kinderen

In deze paragraaf wordt een beknopt overzicht gegeven van de literatuur over de woon- en leefomstandigheden van vreemdelingenkinderen in Nederland. Opvallend is dat het beschikbare onderzoek veelal betrekking heeft op de situatie van alleenstaande minderjarige vreemdelingen die zonder hun ouders naar Nederland zijn gekomen. Er is minder onderzoek beschikbaar over de kinderen waar de onderhavige studie zich op richt, namelijk ongedocumenteerde kinderen die bij hun ouder(s) wonen.

Hierna volgt een korte bespreking van de thema's die in onderzoek naar kinderen zonder verblijfrecht veel genoemd worden. Ook onderzoek waarbij geen onderscheid is gemaakt tussen kinderen en volwassenen is meegenomen. Vervolgens wordt kort weergegeven welke thema's onderwerp van onderzoek zijn bij respectievelijk kinderen in gezinnen en bij alleenstaande minderjarige vreemdelingen.

Onderzoek naar vreemdelingen(kinderen) zonder rechtmatig verblijf

Engbersen et al. (2000) wijzen op de zeer kwetsbare positie van illegale vreemdelingen op de arbeidsmarkt. Het aantal koppelbazen, dat illegale vreemdelingen informeel emplooi biedt, lijkt toe te nemen. Sectoren waar zwarte arbeid moeilijk te controleren valt - horeca en persoonlijke dienstverlening - blijken in toenemende mate belangrijk geworden.

De kwetsbare positie van ongedocumenteerde kinderen wordt benadrukt door PICUM (2013) en de Europese Commissie (2008). Zij noemen met name de ernstige armoede waar ongedocumenteerde kinderen mee kampen als belangrijk probleem. De woonomstandigheden van ongedocumenteerden (zowel minderjarigen als volwassenen) zijn vaak onder de maat. Ze wonen veelal bij familie of kennissen of in pensions. Daarnaast bevinden deze personen zich vaak in de opvang voor daklozen en uitgeprocedeerde asielzoekers (Kromhout et al., 2008; Engbersen et al. 2000).

PICUM (2009) constateert een kloof tussen wetgeving en de concrete uitvoering van internationale verdragen aangaande het recht op onderwijs. Het gevolg is dat er nog steeds veel ongelijkheid in toegang tot onderwijs bestaat. Het komt voor dat scholen een illegaal verblijvend kind de toegang weigeren, zo blijkt uit onderzoek van Braat (2004). Kromhout et al. (2008) die eerdere onderzoeken samenvatten, stellen vast dat schoolverzuim bij ongedocumenteerde leerlingen vooral het gevolg is

van psychosociale problemen en de vele verhuizingen. Het is waarschijnlijk dat een deel van de illegaal verblijvende kinderen helemaal niet naar school gaat.

Ten aanzien van het toekomstperspectief van illegaal verblijvende alleenstaande minderjarige vreemdelingen, constateren Staring en Aarts (2010) onder deze jongeren een sterke wens om in Nederland te blijven en hun verblijf te legaliseren. Braat (2004) toont aan dat hoewel kinderen zonder verblijfsdocumenten hun toekomstperspectief in Nederland somber inzien, ze over een enorme veerkracht beschikken. Zij zetten alles op alles om een zo gewoon mogelijk leven te leiden. School is daarbij een belangrijke factor.

Hieronder volgt een korte uiteenzetting van onderzoek naar kinderen die in gezinsverband in asielzoekerscentra leven en naar het leven van alleenstaande minderjarige vreemdelingen. Deze onderzoeken geven belangrijke inzichten in de leefomstandigheden van ongedocumenteerde minderjarigen.

Onderzoek naar kinderen in gezinnen in asielzoekerscentra

In Nederland groeien ruim 3500 kinderen op in een gezin dat woonachtig is in een asielzoekerscentrum (Werkgroep Kind in azc, 2013). Zij komen vanuit verschillende landen met hun gezin naar Nederland om hier bescherming te vragen: asiel. Hun verzoek wordt behandeld in de asielprocedure en de gezinnen worden opgevangen in een asielzoekerscentrum totdat er uitsluitel is over de vraag of ze hier wel of niet mogen blijven.

Op basis van onderzoek naar kinderen in asielzoekerscentra wijst de Kinderombudsman (2013) op de zeer moeilijke omstandigheden waarin zij leven. Kalverboer & Zijlstra (2008) concluderen op basis van hun onderzoek dat de leefomstandigheden waarin deze kinderen opgroeien, vaak ontoereikend zijn en dat de kinderen hierdoor en door traumatische ervaringen in het land van herkomst, ernstige emotionele problemen kunnen ervaren. De onderzoekers onderscheiden problemen op diverse terreinen, zoals onderdak, voeding, inkomen, kleding, onderwijs, gezondheid, afwezigheid van een sociaal netwerk, beperkte omgang met leeftijdgenoten, een gering toekomstperspectief etc. Volgens de onderzoekers loopt de ontwikkeling van deze kinderen gevaar als zij geen adequate ondersteuning krijgen. Met dit onderzoek wilden Kalverboer & Zijlstra nagaan in hoeverre de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) de ontwikkelingsbelangen van kinderen en alsook hun specifieke rechten in de besluitvormingsprocedures meeweegt. Zij concluderen dat dit onvoldoende gebeurt.

Onderzoek van Kloosterboer (2009) laat zien dat kinderen en hun gezinnen vaak moeten verhuizen. Dit wordt bevestigd door de Werkgroep Kind in azc (2013). De Werkgroep wijst er op dat kinderen tijdens de asielprocedure gemiddeld één keer per jaar moeten verhuizen en dus steeds hun vertrouwde omgeving moeten verlaten. Kinderen raken hierdoor achter op school, hechten zich niet meer en willen geen nieuwe vrienden maken.

Kloosterboer constateert voorts dat deze kinderen zoveel mogelijk willen doorleren om zich zo te verzekeren van een goede toekomst.

Kloosterboer noemt diverse problemen waarmee kinderen in asielzoekerscentra worden geconfronteerd: de geringe participatiemogelijkheden van deze kinderen aan de samenleving; hun angst voor de politie; stressverschijnselen en onduidelijkheid over de toegang tot de gezondheidszorg.

Het probleem over de toegang tot gezondheidszorg wordt ook benoemd in onderzoek van Pharos (2010). Beirens et al. (2007) benadrukken daarmee samenhangende psychische problemen.

Onderzoek onder minderjarige vreemdelingen die alleen naar Nederland zijn gekomen

In onderzoek van Staring en Aarts (2010) naar onrechtmatig verblijvende (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen worden onder meer de volgende problemen genoemd die deze jongeren ervaren:

Bij de minderjarige alleenstaande vreemdelingen domineren gevoelens van onrechtvaardigheid. Ze leven vaak in angst voor de politie. En kampen relatief vaak met mentale gezondheidsproblemen. Ze schamen zich voor hun illegale status en hebben het gevoel daarom te worden afgewezen. Mede daarom neigen zij er veelal toe om hun status als onrechtmatig verblijvende vreemdeling verborgen te houden, uit angst dat een instantie of persoon daar gebruik van zou kunnen maken. Zij voelden zich daardoor beperkter in hun bewegingsvrijheid dan hun rechtmatig verblijvende vrienden.

Voorts kampen alleenstaande minderjarige vreemdelingen vaak met problemen rond de afronding van hun opleiding. Bijvoorbeeld omdat de financiële steun van het Nidos wegvalt of omdat opleidingsinstituten deze jongeren weigeren. Ook het vinden van een stageplaats stuit vaak op problemen. Schoolverlaters hebben in de regel moeite om werk te vinden. Als werkloze beschikken ze over veel vrije tijd: bij een deel van deze jongeren leidt dit tot een teruggetrokken bestaan met minimale sociale contacten, bij een ander deel juist tot ontplooiing en een groot netwerk met veel activiteiten buiten de deur.

Veel jongeren houden hoop op het slagen van een procedure die een legale status geeft. Ze grijpen alle kansen aan deze hoop te realiseren omdat zij zich in Nederland thuis voelen, mede door de langdurige asielpcedure en de aanwezigheid van vrienden of een partner. Daarnaast hebben de meeste jongeren contacten met hulpverleners uit de particuliere opvang. Daarentegen zijn relaties met familieleden en vrienden in het land van herkomst vaak verbroken of op een laag pitje gezet (Staring en Aarts, 2010).

3.2 Interviews met ongedocumenteerde kinderen

Aan de hand van interviews is de woon- en leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen verkend die in gezinsverband bij hun ouder(s) leven. De interviews waren semigestructureerd en zijn face-to-face uitgevoerd aan de hand van een topiclijst. Hiervoor werden acht kinderrechtentema's geïdentificeerd en uitgewerkt. Deze thema's zijn ontleend aan de veertien voorwaarden voor de ontwikkeling van kinderen die Kalverboer en Zijlstra (2008) hebben geformuleerd.⁴

Kalverboer en Zijlstra maken een onderscheid tussen ontwikkelingsvoorwaarden die binnen en buiten het gezin, in de samenleving, aanwezig dienen te zijn voor een gunstige ontwikkeling van het kind. In het onderhavig onderzoek zijn de volgende voorwaarden nader onderzocht:

Ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin:

1. Levensonderhoud
2. Wonen
3. Pedagogisch klimaat
4. Gezondheid

Ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin:

5. Omgang met leeftijdsgenoten
6. Educatie
7. Sociaal netwerk
8. Toekomst

De vier thema's die in dit onderzoek zijn uitgewerkt als ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin hangen samen met wat Kalverboer en Zijlstra 'adequate verzorging', 'veilige fysieke directe omgeving' en 'affectief en 'ondersteunend opvoedingsklimaat' noemen. De thema's die samenhangen met ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin zijn identiek aan de voorwaarden van Kalverboer en Zijlstra. Voor een overzicht van de ontwikkelingsvoorwaarden van Kalverboer & Zijlstra, zie bijlage 1. Bij de bespreking van de resultaten zal de indeling in thema's worden aangehouden.

Onderzoeksvraag

De onderzoeksvragen voor de interviews luiden:

Hoe ervaren de ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden?

In hoeverre worden de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen gewaarborgd?

---

⁴ Het model van Kalverboer & Zijlstra is gerelateerd aan het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK).

De antwoorden op de vragen zijn aan de hand van de bovengenoemde acht ontwikkelingsvoorwaarden geanalyseerd.

Afbakening onderzoeksgroep

Om de onderzoeksvraag naar de leefomstandigheden van kinderen die onrechtmatig in Nederland verblijven te kunnen beantwoorden, is eerst de te onderzoeken groep kinderen afgebakend. Dit waren ongedocumenteerde kinderen:

- met en zonder asielverleden;
- in leeftijd variërend tussen zes en negentien jaar;
- die niet uit een Oost-Europees land afkomstig waren;
- die voldoende Nederlands spreken.

Kinderen die de Nederlandse taal niet beheersen en kinderen jonger dan zes jaar kwamen niet in aanmerking voor de interviews. Gekozen is voor een onderscheid in interviews van kinderen van zes tot twaalf jaar en van twaalf tot negentien jaar. De reden hiervoor is dat kinderen onder de twaalf jaar een andere benadering vergen. Door het gebruik van twee verschillende vragenlijsten, namelijk één voor kinderen vanaf twaalf jaar en ouder en één voor kinderen van zes tot twaalf jaar, is het mogelijk geworden om ook deze groep jonge kinderen mee te nemen in het onderzoek. Voor kinderen die de Nederlandse taal niet beheersen, had er voor een tolk gekozen kunnen worden. Maar aangezien het interviewen met behulp van een tolk er enerzijds toe kan leiden dat de kinderen hun verhaal met de tolk erbij moeizamer uit de doeken doen en er anderzijds te veel relevante informatie tijdens het vertalingsproces verloren kan gaan, is hier van afgezien.

In de oorspronkelijke onderzoeksopzet werd gestreefd naar het samenstellen van een steekproefgroep van honderd ongedocumenteerde kinderen, waaruit een selectie zou worden gemaakt van dertig kinderen bij wie via een diepte-interview extra dataverzameling plaats zou vinden. Het idee was dat het verkregen materiaal via deze groep kinderen voldoende representatief zou zijn voor het aanvankelijk geschatte aantal van tweeduizend ongedocumenteerde kinderen in Utrecht. Door de problemen met de werving van de kinderen waarop in de volgende paragraaf zal worden ingegaan, is besloten om alle kinderen die gevonden werden en die geschikt bleken op grond van de afbakening van de doelgroep, te interviewen.

Werving van de kinderen

Via hulpverlenende instellingen uit het netwerk van Stichting LOS is contact gezocht met de ongedocumenteerde kinderen en hun ouders voor een *face-to-face* interview. Daardoor is een groep kinderen die onzichtbaar is voor hulpverlenende instanties mogelijk niet bereikt is. De verwachting was dat de band, die intermediairs doorgaans met de kinderen hebben, de bereidheid tot deelname aan het onderzoek bij de kinderen zou vergroten. Bij elke instelling, organisatie of belangengroep die - mogelijk - te maken heeft met ongedocumenteerde kinderen, is een sleutelfiguur gevraagd om mee te denken over de manier waarop de kinderen het best benaderd

konden worden. Het netwerk van Stichting LOS bevatte al een veelheid aan contacten die met de sneeuwbal methode verder is uitgebreid. Zo is er onder andere gesproken met hulporganisaties⁵, scholen, instellingen binnen de medische sector⁶, welzijnsinstellingen, centra voor jeugd en gezin, consultatiebureaus, sport en cultuurinstellingen, migrantenorganisaties en religieuze instellingen (waaronder ook migrantenkerken). Aan de scholen is een brief gestuurd met uitleg over het onderzoek, waarna telefonisch contact is opgenomen om het onderzoek en de vraag naar interviewkandidaten verder te bespreken. De meeste scholen zeiden meer tijd nodig te hebben. Na verloop van tijd is wederom contact met hen opgenomen. Verschillende hulporganisaties en scholen zijn bezocht, en er is deelgenomen aan georganiseerde activiteiten voor ongedocumenteerden zoals thema-avonden met een maaltijd. Veel scholen lieten uiteindelijk weten dat het (te) veel tijd kost om in hun leerlingenbestand op zoek te gaan naar kinderen uit de doelgroep. Daarnaast gaven sommige scholen aan dat het niet haalbaar was om binnen de beschikbare termijn het gesprek aan te gaan met de ouders van de kinderen om een interview te faciliteren.

De medewerkers van de consultatiebureaus in Utrecht zijn ingelicht over het onderzoek en is gevraagd om bij een consultatie voor een ongedocumenteerd kind deelname aan het onderzoek met de ouder (en het kind) te bespreken.

Veel intermediairs zeiden in het verleden wel eens contact te hebben gehad met ongedocumenteerde gezinnen, maar dat dit contact moeilijk te onderhouden bleek omdat de gezinnen voortdurend verhuizen. Dat is deels te verklaren vanuit de omstandigheid dat veel ongedocumenteerden wisselend bij familieleden, vrienden of kennissen inwonen en deels doordat de gezinnen vaak verhuizen uit angst ontdekt en opgepakt te worden.

Verschillende huisartsen binnen de stad Utrecht zeiden dat zij ongedocumenteerde patiënten vaak alleen in noodsituaties in hun praktijk krijgen.⁷ Omdat zij de doelgroep slechts incidenteel zien worden de kinderen doorgaans niet ingeschreven bij de arts, waardoor de contactmogelijkheden achteraf beperkt zijn. Medewerking vanuit de huisartsen was dus slechts mogelijk via 'nieuwe contacten'.

Enkele instellingen (zoals het Centrum Jeugd en Gezin en Bureau Jeugdhulpverlening) die binnen de stad Utrecht in contact komen met kinderen houden alleen in de fysieke dossiers bij of de kinderen over een BSN-nummer beschikken. Vanwege tijdsgebrek konden deze instellingen niet alle dossiers na lopen op de verblijfsstatus van de kinderen.

⁵ Waaronder: STIL, Huize Agnes, SNDVU, Seguro, Bureau Dienstverlening aan Buitenlanders, Moviera, Stichting de Tussenvoorziening (Meisjesstad), Voedselbank, Nachtopvang.

⁶ Zoals huisartsen, verloskundigenpraktijken, GG&GD, apotheken en schoolartsen.

⁷ Ongedocumenteerden weten vaak niet dat ze recht hebben op gezondheidszorg, ze zijn bang dat ze de kosten van gezondheidszorg niet kunnen betalen, schamen zich voor hun financiële positie of zijn bang om ontdekt of uitgezet te worden. Zie hierover o.a.: Nationale Ombudsman, Medische zorg vreemdelingen: over toegang en continuïteit van medische zorg voor asielzoekers en uitgeprocedeerde asielzoekers, 3 oktober 2013, Rapport 2013/125; T. Veenema, T. Wiegers, W. Deville, *Toegankelijkheid van gezondheidszorg voor 'illegalen' in Nederland: een update*, Nivel, 2009.

Verder bleek er veel wantrouwen onder de doelgroep te zijn. Er zijn bijvoorbeeld migrantenzelforganisaties en migrantenkerken benaderd, die in eerste instantie aangaven dat zij geen kinderen uit de doelgroep kenden en bij latere benadering uiterst terughoudend met informatie kwamen.

Omdat het niet lukte binnen de onderzoekstermijn in Utrecht voldoende kinderen te vinden die instemden met een interview is besloten om het wervingsgebied uit te breiden tot de vier grote steden (G4). In totaal konden zo 58 kinderen worden benaderd voor het onderzoek. Binnen de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn de kinderen voornamelijk geworven via organisaties die gelieerd zijn aan Stichting LOS.⁸ Van de 58 wilden tien kinderen of hun ouder(s) of verzorger(s) - veelal vanwege angst voor negatieve gevolgen - niet meewerken aan een interview. Drie daarvan woonden in Utrecht.

Vijftien kinderen of hun of ouder(s) of verzorger(s) - waarvan vijf in Utrecht- hebben in eerste instantie medewerking aan het onderzoek toegezegd, maar zijn daar om hen moverende redenen op teruggekomen. De reden leek vooral gelegen in schroom en angst van de kinderen om over hun situatie te praten. In een enkel geval was het kind of de ouder niet meer bereikbaar voor het maken van een afspraak. In totaal zijn 33 kinderen geïnterviewd. Daarna is gestopt met werven van respondenten omdat de studenten geen mogelijkheid meer hadden om op een later moment de interviews te houden.

Van de 33 interviews werden er vier buiten de analyse gehouden. Deze kinderen hadden op het moment van het interview recent (minder dan een jaar geleden) een verblijfsvergunning gekregen. In de interviews met deze vier kinderen waren hun ervaringen met de oude en de nieuwe situatie echter onvoldoende van elkaar te scheiden. De resultaten die in de paragrafen 3.3 tot en met 3.6 worden gepresenteerd, hebben daarmee betrekking op de interviews met 29 kinderen. De kinderen die in dit onderzoek zijn geïnterviewd, werden geworven via:

Amsterdam (n=10):

- Vrouwenopvang: drie kinderen
- VluchtelingenWerk: drie kinderen
- Hulpverlening: vier kinderen

Utrecht (n=7):

- Consultatiebureau: twee kinderen
- Internationale Schakelklas: drie kinderen
- Hulpverlening: twee kinderen

---

⁸ Onder meer: Amsterdams Solidariteits Komitee Vluchtelingen, Steungroep Vrouwen Zonder Verblijfsvergunning (Amsterdam), Harriet Tubmanhuis (Amsterdam), Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt, Vluchtelingenwerk Den Haag, Wereldhuis Den Haag, het kerkelijk pastoraat in Den Haag.

Rotterdam (n=6):

- Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt (ROS): zes kinderen

Den Haag (n=6):

- Vluchtelingen Werk: zes kinderen

Interviewers

De interviewers waren twaalf vierdejaarsstudenten van de opleidingen Sociaal Juridische Dienstverlening (SJD), Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD) en Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) van de Hogeschool Utrecht. Deze studenten werden geworven binnen de Hogeschool Utrecht, door docenten van de opleidingen. Het onderzoek maakte voor de studenten deel uit van hun afstudeeropdracht. Docenten van het Instituut voor Social Work van de Hogeschool Utrecht trainden de studenten in het afnemen en analyseren van de betreffende interviews. Aanvullend kregen zij domeinspecifieke trainingen van prof. dr. R. Staring (Erasmus Universiteit Rotterdam); prof. dr. mr. M. Kalverboer (Rijks Universiteit Groningen,) en van mr. drs. C. van Os (Defence for Children) en ir. R. Ederveen (Stichting LOS).

Interviews

Nadat LOS het eerste contact met de ouders of verzorgers had gelegd, maakten de interviewers een afspraak voor een interview. Tijdens het eerste (telefonische) contact met het kind, de ouder of de mentor gaven de interviewers uitleg over het doel van het interview. Voordat het interview startte, legden de studenten nog een keer voor de zekerheid uit dat de informatie van de kinderen anoniem verwerkt zou worden en dat ze natuurlijk niet hoefden te antwoorden op vragen die ze niet prettig of te moeilijk vonden. Tijdens de interviews bleek dat vooral het geval te zijn bij vragen over de afwezige vader. Vijf (jonge) kinderen wilden daar niet verder over praten.

De kinderen of hun ouders kozen de interview locatie. Dit kon zijn het woonadres, de school, een hulpverleningsinstelling of een openbare gelegenheid. Zestien interviews vonden thuis bij de kinderen plaats. De overige interviews vonden plaats: op school of stage-instelling (n=7), op kantoor van VluchtelingenWerk (n=5) en bij Steunpunt Amsterdam (n=1). Bij de jonge kinderen was er in bijna alle gevallen een ouder of ander familielid aanwezig. Een kind had een vriendinnetje meegenomen naar het interview. Bij het merendeel van de interviews met de oudere kinderen was er een ouder (of ander familielid) of mentor aanwezig. In vijf gevallen was er niemand anders aanwezig.

De interviews duurden tussen 25 en 75 minuten en werden afgenomen in de periode maart tot en met mei 2013. Ze hadden een semigestructureerd karakter; de studenten werkten met een itemlijst. Er waren twee varianten: een voor jonge kinderen (zes tot en met elf jaar) en een voor oudere kinderen (twaalf tot en met negentien jaar). Doel van twee verschillende itemlijsten was om

beter aan te sluiten bij de belevingswereld van beide leeftijdscategorieën. Bij de oudere kinderen zijn daarnaast twee extra vragen gesteld over het onderwijs om na te gaan:

1. Hoe het kind tegen zijn of haar toekomst na de middelbare school aan kijkt.
2. In hoeverre het kind belemmeringen ondervond in het onderwijs en tijdens stages.

De itemlijsten zijn in twee proefinterviews getoetst.

In alle gesprekken met de kinderen was Nederlands de voertaal. De interviews werden opgenomen en getranscribeerd. De interviews werden *verbatim* uitgeschreven (door de interviewers) en vervolgens door onderzoekers van de Hogeschool Utrecht geanalyseerd. Voor de analyse werd het kwalitatief software programma MAXQDA gebruikt.

3.3 Achtergrondgegevens van de geïnterviewde kinderen

In deze paragraaf worden de volgende achtergrondgegevens van de geïnterviewde kinderen geschetst: leeftijd, sekse, land van herkomst, gezinssamenstelling, verblijfsduur in Nederland en verblijfsstatus.

Leeftijd, sekse en land van herkomst

Van de 29 geïnterviewde kinderen zijn vijftien jonger dan twaalf jaar. Veertien kinderen zijn twaalf jaar of ouder.

Er zijn bijna net zoveel jongens (n=15) als meisjes (n=14) geïnterviewd.

De herkomst van de kinderen ligt in veertien landen, verspreid over verschillende delen van de wereld. Van de 29 kinderen zijn zestien in Nederland geboren. De herkomst van hun ouders ligt in Marokko, Mali, Ghana, Angola, Ivoorkust, Nigeria, China, Maleisië en Suriname. De dertien kinderen die niet in Nederland geboren zijn, zijn afkomstig uit Somalië, Nigeria, Kaapverdië, Ghana, Liberia, Irak, Armenië, Duitsland en Columbia.

Gezinssamenstelling

Meer dan de helft (n=17) van de kinderen in dit onderzoek groeit op zonder vader. Bij kinderen die in Nederland geboren zijn, komt dit vaker voor (n=11) dan bij kinderen die in een ander land zijn geboren (n=6). Alle zeventien kinderen die opgroeien zonder vader hebben weinig of geen contact met de vader.

Eén kind woont bij vrienden van de moeder. De moeder zelf woont in het buitenland, met haar nieuwe partner. Twee kinderen zijn onder toezicht geplaatst van Bureau Jeugdzorg.

In totaal maken de 29 kinderen deel uit van 21 gezinnen.

Verblijfsduur

De tijd dat de kinderen onrechtmatig in Nederland zijn, is voor 26 van de 29 geïnterviewde kinderen langer dan vier jaar. Daarbij is de periode tijdens de verblijfsprocedure niet meegerekend.

Er is een verschil in verblijfsduur tussen kinderen die wel en niet in Nederland geboren zijn:

- De termijn van het verblijf in de illegaliteit van de kinderen die in Nederland geboren zijn, is relatief lang. Alle zestien kinderen wonen vijf jaar of langer in Nederland, met een maximum van zeventien jaar;
- De termijn van het verblijf in de illegaliteit van de kinderen die niet in Nederland geboren zijn, is iets korter. Drie kinderen wonen twee jaar of korter in Nederland. De overige tien kinderen wonen vijf jaar of langer in Nederland, met een maximum van twaalf jaar. Het jongste kind is negen en het oudste kind negentien jaar oud.

Status

Voor de kinderen is het al dan niet verkrijgen van een verblijfsvergunning een belangrijk thema. Een kind heeft een maand voorafgaand aan het interview een verblijfsvergunning verkregen.

Op het moment van onderzoek hadden de ouders van twaalf kinderen juridische stappen ondernomen voor het verkrijgen van verblijfsdocumenten. Zes kinderen hebben een aanvraag voor het Kinderpardon ingediend. De ouders van de overige zes kinderen probeerden via een andere procedure verblijfsdocumenten voor Nederland te verkrijgen. Van de overige zestien kinderen was niet duidelijk of de ouders in Nederland een aanvraag hebben gedaan voor het verkrijgen van verblijfsdocumenten.

3.4 Ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin

In deze paragraaf worden de uitkomsten van de interviews besproken aan de hand van de thema's levensonderhoud, wonen, opvoedingsklimaat en gezondheid. Deze geven zicht op de leefomstandigheden waarin het ongedocumenteerde kind opgroeit. Kalverboer en Zijlstra (2008) stellen dat er pas sprake is van een optimale ontwikkeling van het kind in het gezin als er bijvoorbeeld sprake is van adequate verzorging. Daarmee doelen ze op de zorg voor het fysiek welbevinden van het kind, het opvoedingsklimaat, en passende gezondheidszorg. Fysiek welbevinden definiëren zij in termen van inkomen, woonruimte, verwarming, kleding, voeding, etc.). Het opvoedingsklimaat heeft betrekking op steun, stimulans en begrenzing van ouders. Passende gezondheidszorg omschrijven ze als de beschikbaarheid van medische noodzakelijke zorg.

Levensonderhoud

Het thema levensonderhoud wordt hierna uitgewerkt aan de hand van een onderverdeling in inkomsten, bestedingen en voeding.

Inkomsten

De ouders of verzorgers van de kinderen voorzien op diverse manieren in hun levensonderhoud. Tien ouders leven van incidentele giften of van leefgeld. Een iets kleiner aantal ontvangt inkomen uit betaald werk. De 21 gezinnen waartoe de kinderen behoren, voorzien op diverse manieren in hun levensonderhoud:

1. Werk (zeven gezinnen)
2. Giften (zeven gezinnen)
3. Uitkering (drie gezinnen)

Van vier gezinnen is onbekend hoe zij in hun levensbehoeften voorzien.

Bij de genoemde gezinnen is ook sprake van een combinatie van inkomstenbronnen. Aanvullende hierop maken twee gezinnen gebruik van de voedselbank.

Ad 1. Werk

Voor zeven gezinnen is (informeel) werk de belangrijkste inkomstenbron. Deze ouders werken met name in de persoonlijke dienstverlening en in de horeca.

- Vijf ouders werken in de persoonlijke dienstverlening. Daarvan werken vier als hulp in de huishouding of als oppas.
- Een ouder werkt in een restaurant. In hetzelfde gezin werkt een meerderjarig kind als hulp in een slagerij. Daarnaast genereert hij inkomsten als bezorger van reclamefolders.
- Bij één gezin is onbekend welke werkzaamheden de ouders verrichten.

Het is niet vanzelfsprekend dat in gezinnen waarin beide ouders aanwezig zijn en waar er gewerkt wordt, ook beide de ouders werkzaam zijn. In twee (van deze zeven) gezinnen werken beide ouders. De financiële afhankelijkheid van één ouder maakt het gezin kwetsbaar. Dat geldt ook voor de alleenstaande ouders.

Een van de kinderen vertelde dat er in zijn gezin de angst bestond dat de vader zijn baan zou kwijtraken. De vader, die enige kostwinner is, was al eerder zijn baan kwijtgeraakt na een politie-inval. Volgens het kind had dit destijds nare gevolgen gehad voor het gezin: de huur kon niet meer betaald worden, de ouders hadden voortdurend ruzie en er waren spanningen tussen de ouders en de kinderen.

Kwetsbaarheid kan zich ook in andere vormen voordoen. Bijvoorbeeld als het gastgezin een tegenprestatie verwacht voor de kost en inwoning. Het overkwam een van de kinderen in dit onderzoek:

“Ik heb twee of drie maanden bij mijn tante gewoond. De meeste tijd moest ik werken en oppassen op de kinderen van vriendinnen van mijn tante. Of ik moest eten klaarmaken voor haar man. Of boodschappen doen, weet ik allemaal wat. Ik moest ook naar haar werk gaan en haar helpen. Ze doet schoonmaakwerk bij anderen. Soms moest ik haar werk overnemen. Dan bleef ze gewoon thuis. Ze was altijd weg, naar feesten of zo. Alles wat gewoon een vrouw in een huis kan doen, moest ik ook doen. Maar ik was alleen maar twaalf jaar oud. En als ik iets niet deed, strafte ze mij. Dat soort dingen. Al mijn geld moest ik aan haar geven. Ik moest alleen werken en werken. Daarom ken ik ook niet zoveel van Nederland en iedereen vindt dat raar.” (meisje, 19 jaar)

De werkcondities zijn veelal niet bekend. Het aantal uren dat er gewerkt wordt, is - op twee gevallen na - onvermeld. De ouder die (illegaal) in een restaurant kookt, werkt twaalf uur per dag, zeven dagen in de week. Het meerderjarige kind volgt een opleiding en werkt twintig uur in de week zwart.

Ad 2. Giften

Zoals gezegd, zijn giften de belangrijkste bron van levensonderhoud voor zeven gezinnen. Giften kunnen bestaan uit kleding, schoeisel, levensmiddelen, (school)boeken of geld. De giften zijn - op de drie onderstaande gevallen na - niet structureel:

- Een gezin ontvangt op reguliere basis - wekelijks - een vast bedrag van of via de stichting die hen aan onderdak geholpen heeft.
- Twee gezinnen zijn afhankelijk van de Voedselbank.⁹

Voorbeelden van geldelijke giften zijn: zakgeld voor de kinderen, geld voor openbaar vervoer of kleine donaties van de school, de kerk of belangenorganisaties.

Ad 3. Uitkeringsgelden

Drie gezinnen zijn afhankelijk van een uitkering. In één geval betreft het een AOW-uitkering. Deze uitkering is bestemd voor een verzorger, iemand die ouder is dan 65 jaar. Hij heeft een ongedocumenteerd kind in huis. De ouders zelf wonen niet in Nederland. In de twee andere gevallen betreft het een uitkering die de gezinnen van de gemeente ontvangen. Een van deze gezinnen komt in aanmerking voor een uitkering omdat het sinds kort een verblijfsvergunning heeft. Bij het andere gezin is onduidelijk om wat voor uitkering het gaat. Volgens de betreffende kinderen wordt deze door de gemeente verstrekt.

---

⁹ Het eerste contact met de Voedselbank verliep via een organisatie waar het gezin contact mee heeft.

Bestedingen

Alle kinderen en/of hun ouders geven aan dat het schipperen is met het geld. Uit de gesprekken ontstaat de indruk dat het inkomen niet genoeg is om in de dagelijkse behoeften van het gezin te voorzien. Gezinnen moeten prioriteiten stellen: de ene keer wel kip of ander vlees, de andere keer weer niet. Of er worden schoenen gekocht maar dan is er de rest van de maand geen geld voor andere kleren.

“Mijn zoon wil altijd goede schoenen. Adidas schoenen of zo, maar ze kosten vijftig, zestig euro of zo. Ik weet dat ze prijzig zijn, maar ze gaan wel lang mee. Toch kan ik niet anders dan goedkoop kopen. Ik wacht op aanbiedingen bij Van Haren en koop daar schoenen van vijf euro of tien euro. Ik koop voor hem één of twee voor het hele jaar. Ik weet dat de schoenen gauw kapot zijn. Maar dan kan hij ze toch een beetje dragen. Ook koop ik ze vaak tweedehands.” (moeder van een jongen, 14 jaar)

Verder geven de ouders en de kinderen aan dat recreatie-activiteiten zoals het lidmaatschap van een sportvereniging veelal niet te betalen zijn. Een ouder heeft drie kinderen die allemaal lid willen worden van de voetbalvereniging in de buurt. De kosten voor de contributie, sportkleding en schoeisel voor alle drie kinderen kan de moeder echter niet opbrengen. Ze besloot alleen de oudste van de drie kinderen in te schrijven. Een meisje vertelt dat ze graag op dansles wil, maar dat het te duur is zonder Ooievaarspas.¹⁰

Er is nauwelijks geld voor schoolbenodigdheden en een internetverbinding. Een computer met internetverbinding is vooral voor de oudere kinderen van belang. Voor het maken van schoolopdrachten is veelal internet nodig. Twee kinderen geven aan het gemis aan internet thuis op te vangen door langer op school te blijven waar wel internet is.

Eerder in deze paragraaf kwam al naar voren dat veel gezinnen giften ontvangen. Giften in de vorm van goederen (kleding, schoeisel, speelgoed etc.) zijn vaak tweedehands.

Een (zeer klein) deel van de financiële giften geven ouders – als het uitkomt – aan de kinderen. Deze kinderen sparen het geld op. Ook kinderen die allerhande klusjes doen waar ze geld mee verdienen, sparen bijvoorbeeld voor extraatjes zoals speelgoed of computergames.

---

¹⁰ De Ooievaarspas is een gratis kortingspas voor Hagenaars met een laag inkomen. Men krijgt daarmee korting bij o.a. verschillende sporten en verenigingen, bioscoop- en theatervoorstellingen, musea en andere attracties, cursussen, de bibliotheek, de pedicure etc. Vaak betaalt men maar de helft van de prijs. Ongedocumenteerde kinderen komen hiervoor niet in aanmerking.

Hieronder volgt een lijst met spullen in willekeurige volgorde die kinderen missen omdat er geen geld voor is:

Shampoo	Schoolbenodigdheden
Douchegeel	Fiets
Medicijnen	Sportkleding en –schoeisel
Speelgoed	Shirts
Gamestoestellen	Truitjes
Dansles	Overige (nieuwe) kleding
Computer	Haaraccessoires
Internet	Gevarieerd eten

Voeding

Uit de verhalen valt op te maken dat het eten vaak koolhydraatrijk is. Er wordt veel pasta, rijst, patat en pizza gegeten. Een klein aantal kinderen eet een paar dagen achter elkaar hetzelfde, omdat er geen geld is voor gevarieerd eten. Een kind vertelt bijvoorbeeld dat zij en haar moeder een paar dagen achter elkaar op taart hadden geleefd omdat er geen geld was voor (ander) eten en die taart er toevallig nog was. 's Avonds at ze vaak koek met thee als avondmaaltijd. Ouders vertellen niet graag aan vreemden dat ze het moeilijk hebben. Een kind zegt dat zijn gezin fruit krijgt van de kerk nadat hij had opgebiecht dat zijn familie dat nodig heeft.

“Een meneer van de kerk, vroeg ons een keer ‘wat kan ik voor jullie kopen’? En we zeiden ‘niks’. Toen heb ik stiekem gezegd ‘fruit, fruit’. Vanaf toen geeft die meneer elke week vijf euro waarmee mijn moeder of vader fruit koopt.” (jongen, 12 jaar)

Wonen

Er is geen duidelijk beeld van de woongeschiedenis van de kinderen. We hebben kinderen gevraagd of ze altijd op het huidige adres hebben gewoond. Geen van de kinderen heeft continu op het huidige adres gewoond. Achttien kinderen herinneren zich wel alle vorige woonadressen. Elf kinderen weten die niet meer allemaal te noemen. Dit zijn veelal de jongere kinderen.

Het beeld overheerst dat de ongedocumenteerde kinderen regelmatig van adres veranderen. Twintig kinderen geven aan meer dan één keer te zijn verhuisd. Vier kinderen hebben op meerdere azc locaties gewoond. Overige redenen voor vaak verhuizen, zijn: problemen in het gezin (tussen ouders of andere familie), te hoge huur, de woning moest worden gesloopt, op de vlucht voor de politie. Een kind zegt dat bij hem thuis de koffers altijd klaarstaan voor het geval dat ze plotseling moeten vertrekken. Zijn gezin (twee ouders, twee kinderen) is namelijk op de vlucht voor de politie.

Ze raakten in 2012 uitgeprocedeerd.

“Sinds we uit het AZC zijn gevlucht, hebben we geen vaste woonplek. We trekken van het ene adres naar het andere. Soms slapen we op straat. Dat voelt niet goed. Ik weet niet of ik bang moet zijn of dat ik het allemaal spannend vind. Als we de politie tegenkomen en die vraagt ons waarom we op straat wonen, is de kans groot dat ze ons naar ons land terugsturen. In dit huis waar we nu wonen, is het zo dat als er op de deur wordt geklopt, wij ons verstoppen. We denken dan dat het de politie is of de burens die misschien willen weten wie wij zijn.” (jongen, 12 jaar)

Bijna de helft van de kinderen (n=14) woont met hun ouders of verzorgers in een zelfstandige woonruimte.¹¹ In tien gevallen gaat het om een woning die via de kerk of een hulporganisatie werd verkregen. Van deze groep wonen tien kinderen samen met hun ouders in een kamer van een particuliere verhuurder. De overige kinderen hebben met hun ouders onderdak bij familie of vrienden of in een kamer bij een opvanginstelling (voor ongedocumenteerden)

Privacy

Van de dertien kinderen die samen met de ouders in een zelfstandige woning wonen, hebben twaalf kinderen een eigen slaapkamer. De zestien kinderen in de overige woonruimten hebben weinig of geen privacy. Ze delen een kamer met andere gezinsleden. De kinderen slapen soms in een stapelbed en de ouders in een ander bed. Het komt ook voor dat gezinsleden samen één bed delen. Het aantal gezinsleden dat samen een kamer betreft, varieert van twee tot vijf. Sommige kinderen verlangen naar privacy, anderen naar een woning met tuin. Twee kinderen die aangeven dat het voor hen belangrijk is om rustig te kunnen wonen, verwoorden dit als volgt: :

“Ik verlang gewoon naar een rustig bestaan. Echt, ja gewoon rustig. Rustig. Natuurlijk heeft elk huisje zijn kruisje, maar ik wil een leven met wat minder problemen. Frustraties wil ik niet meer. Het maakt voor mij niet uit of ik in een kantoorgebouw van 144 meter hoog woon. Als het gewoon rust oplevert.” (jongen, 17 jaar)

“Ik wil gewoon rust, niet steeds weglopen voor politie. We hebben alle spullen in het vorige huis achtergelaten. Dat was een groot huis en we willen terug naar dat huis.” (meisje, 17 jaar)

Ook twee kinderen die in een opvangvoorziening wonen, zeggen dat ze naar rust verlangen. Daarnaast vertellen vijf kinderen dat ze graag een grote(re) woning zouden willen, liefst met tuinen en speelvoorzieningen in de buurt.

---

¹¹ Een zelfstandige woning is een woning met eigen toegang en eigen keuken en toilet.

Pedagogisch klimaat

De kinderen geven aan veel steun te ervaren aan het contact met hun ouders en broertjes of zusjes maar er zijn ook spanningen thuis die te maken hebben met onzekerheid en soms slechte woonomstandigheden.

Spanningen thuis

Als gezinnen een huis delen, is er in veel gevallen regelmatig ruzie tussen de gezinnen. Dit komt bijvoorbeeld voor wanneer kinderen elkaars speelgoed pakken om mee te spelen of omdat een van de gezinnen geluidsoverlast veroorzaakt. Niet alleen tussen gezinnen komen regelmatig spanningen voor. Een van de kinderen was volgens een familielid getraumatiseerd omdat ze lange tijd getuige is geweest van de ruzie tussen haar ouders. Haar tante vertelt:

“Lida¹² (meisje, 7 jaar) maakte vaker mee dat haar ouders ruzie kregen. Haar moeder nam haar na deze ruzies steeds weer mee naar een ander adres. De ruzies namen zodanige vormen aan dat de politie erbij kwam. Uiteindelijk ging de vader van Lida terug naar zijn geboorteland. Hij was het geruzie met de moeder beu geworden. Al die tijd ging Lida niet naar school omdat ze op een ander adres logeerde of omdat haar opa haar niet meer naar school kon brengen nadat hij was overleden. En sindsdien woont ze hier bij mij.”

Een kind vertelt over een voorval waarbij ze de politie heeft gebeld:

“Mijn stiefvader en moeder hadden eigenlijk altijd ruzie. Mijn vader en mijn moeder zijn vaak heel boos. Een keer heeft mijn vader mijn moeder heel hard geslagen. Ik schrok toen want ik dacht dat mijn moeder dood was. Ze was flauw gevallen. Ik heb toen de politie gebeld. Het duurde een beetje te lang voordat ze kwamen, want toen was mijn stiefvader al weg. Mama had heel veel wondjes maar nu gaat het beter. Mama is niet bij de dokter geweest. Ze wou niet. Alleen mijn moeders hartsvriendin mag weten dat dit is gebeurd. Niemand anders.” (meisje, 9 jaar)

Affectieve ondersteuning

De meeste geïnterviewde kinderen hebben een positieve band met de ouder(s)/verzorger(s). In een enkel geval lijkt deze band echter verstoord te zijn. Een tante meldt dat bij een kind sprake is van ernstig gebrek aan aandacht en zorg:

“De moeder is gewoon gestrest doordat ze geen papieren en geen betere toekomst heeft voor haar dochter en de situatie met de vader maakt het er niet beter op. En soms laat de moeder het gewoon zitten bij het opvoeden, zeg maar. Lida moet voor zichzelf zorgen, vanaf toen ze twee was of zo. Toen ze twee was, kwam het voor dat als ze honger had, dat weet ik nog heel goed, dan ging ze zelf een broodje pakken of zoiets. Haar juf merkt ook een en ander op. Ze vindt het niet oké dat Lida alleen terug fietst naar huis. In het begin vond de

---

¹² Betreft een gefingeerde naam.

juf het een beetje gevaarlijk. Ja ik ook wel, maar ik kan ook niet helpen. Niemand let op haar.” (meisje, 7 jaar)

De rol van de ouder

Hoewel het voor kinderen in illegale omstandigheden niet altijd makkelijk is om gewoon kind te zijn, is uit de meeste interviews niet gebleken dat de kinderen langdurig taken en verantwoordelijkheden van ouders op zich nemen. Voorbeelden waarbij dit wel het geval is, betreffen een jongen van vijftien jaar die tolk en gesprekspartner voor de ouders is en een meisje van negentien jaar dat steun en toeverlaat voor haar moeder is:

“Mijn moeder heeft een soort allergie, een soort zonneziekte. Toen mijn moeder hier kwam ging ze ook bij mijn tante wonen. Maar na twee maanden heeft die tante ons uit huis gezet. Dus mijn moeder ging naar een opvanghuis. Ik ging naar een vrouw die ik niet eens ken. Zij was zo lief om mij op te vangen. Ik ging overal vragen waar ik met mijn moeder kon wonen. Dus ging ik naar de Pauluskerk¹³ Dat is zo'n stichting die mensen helpt. Die heeft ons een huis gegeven waar we nu wonen. Maar we mogen er alleen maar drie maanden wonen, maar we wonen al drie jaar daar. Ik loop elke nacht te denken. Wat gaat er gebeuren? Wat kan ik eraan doen? Wat zijn de mogelijkheden? Ik wil een beter leven voor mij en mijn moeder. Maar je kan echt niet slapen als je daaraan denkt. En als ik op de klok kijk, is het tijd om naar school te gaan. Dan ga ik naar school en dan heb ik op school stage, en dan ben ik thuis, ben ik heel erg moe maar dan kan ik nog steeds niet slapen” (meisje 19 jaar)

Gezondheid

Van de 29 geïnterviewde kinderen, geven twintig kinderen aan regelmatig ziek te zijn. Ze noemen diverse klachten die lijken op griep en verkoudheid en/of hoofd- of buikpijn. Een enkel kind zegt last te hebben van rugpijn, jeuk of slaapproblemen. Een aantal kinderen noemt een combinatie van klachten. Een kind is gediagnosticeerd met autisme, zijn broer met PDD-NOS. Dat tweederde van de kinderen aangeeft gezondheidsklachten te hebben, is opmerkelijk. Dit percentage lijkt hoog. Uit de opsomming van de gezondheidsklachten, en de toelichting daarop van de kinderen, wordt echter niet duidelijk in hoeverre hun gezondheidsklachten samenhangen met het gegeven dat de kinderen ongedocumenteerd zijn. Twee kinderen noemen gezondheidsklachten die wel een duidelijke relatie lijken te hebben met hun ongedocumenteerde status. Bij het eerste kind is er een directe relatie met de armoede waarin het gezin verkeert. Dit betreft een kind dat tijdens het interview zegt een enkele keer ziek te zijn geweest. Achteraf bleek dat het kind een keer ernstig ziek is geweest en het lange tijd niet gegeten en geslapen had. Het kind at slecht (en haar moeder ook) omdat er weinig geld was. Ze sliep slecht omdat ze voor haar zieke moeder zorgde. Bij het tweede kind houden de (psychische) gezondheidsklachten direct verband met haar status. Dit betreft een kind dat een jaar lang onder behandeling is geweest van een psychiater omdat zij getuige was van suïcide door een medebewoner in het azc.

---

¹³ Opvangcentrum in Rotterdam.

Afwegingen om een arts te bezoeken en toegang tot overige medische zorg

Uit de verhalen van de kinderen komt naar voren dat ouders een bewuste afweging maken over het raadplegen van een arts als een kind ziek wordt. De afweging wordt voornamelijk ingegeven door een combinatie van de eigen inschatting van de ernst van de ziekte en de kosten.

De ernst van de ziekte van het kind is bepalend voor het inschakelen van een arts. Hieruit blijkt dat veel ouders niet op de hoogte zijn van het feit dat, wanneer zij de rekening niet kunnen betalen, de zorgaanbieder - een deel van - de rekening kan declareren bij het Zorginstituut Nederland.¹⁴ Bij infecties is er geen bezoek aan de dokter. Ouders volstaan in die gevallen met het geven van eigengemaakte kruidendrankjes, soms paracetamol of wachten totdat de infectie vanzelf over gaat.

Een moeder bezoekt vanwege haar slechte Nederlandse taalbeheersing een arts uit de eigen etnische groep. Van hem krijgt ze - tegen betaling - een consult en specifieke kruiden. Dat vindt ze fijn volgens een informant omdat de communicatie met deze huisarts gemakkelijker verloopt.

In een aantal ernstigere gevallen bezoeken kinderen andere zorgverleners. Een kind werd bijvoorbeeld in het ziekenhuis behandeld voor het verwijderen van de amandelen. De medische kosten werden betaald door een hulporganisatie. Een tweede kind kreeg fysiotherapie, toen ze nog de asielstatus had. Nadat haar asielstatus was ingetrokken, kon ze niet meer terecht bij de fysiotherapeut. Een derde kind werd in het ziekenhuis geholpen met haar gebroken teen.

In alle bovengenoemde gevallen hebben de kinderen en hun ouders goede herinneringen aan het contact met de zorgverleners. In drie andere gevallen was de ervaring negatief: met een tandarts, een fysiotherapeut en een huisarts. Deze zorgverleners weigerden de kinderen te helpen zonder geldig verzekeringsbewijs.

“Mijn moeder was met mijn zus naar de huisarts toen bleek dat mijn zus iets raars had aan haar neus, een vergroeiing of zo. Maar die arts stuurde hen weg. Hij zei dat hij niets van de verzekering zou krijgen. Ma zei dat ze hem wel ging betalen. Het was ook al eerder gebeurd met deze arts toen mijn zusje iets aan haar voet had. Deze huisarts stuurde haar ook weg.”
(meisje, 17 jaar)

---

¹⁴ Uitgangspunt van de regeling is dat de patiënt altijd eerst zelf verantwoordelijk wordt gesteld voor het betalen van de rekening. Artsen en andere zorgaanbieders kunnen, wanneer er sprake is van een (gedeeltelijk) onbetaalde rekening, 80% van de door hen verleende, medisch noodzakelijke zorg aan ‘bepaalde groepen in betalingsonmacht verkerende vreemdelingen zonder verblijfsvergunning’ declareren bij het Zorginstituut. Alleen zorg vanwege zwangerschap en bevalling wordt 100% vergoed.

3.5 Ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin

Paragraaf 3.5 gaat in op de domeinen omgang met leeftijdgenoten, onderwijs, sociaal netwerk en toekomstperspectief. Deze domeinen zijn volgens Kalverboer en Zijlstra (2008) belangrijk voor de ontwikkeling van het kind. In deze paragraaf wordt nagegaan of de kinderen omgaan met andere kinderen in gevarieerde situaties, onderwijs volgen, toegang hebben tot diverse steunbronnen en toekomst in Nederland denken te hebben.

Contact met leeftijdgenoten

De helft van de kinderen (n=15) heeft een vriendengroep. Het gaat om leeftijdgenoten die ze van school, de (vroegere woon)buurt of de kerk kennen. Dit is vooral te zien bij de oudere kinderen. Acht van de elf oudere kinderen hebben met diverse leeftijdgenoten contact. Van de jonge kinderen heeft iets meer dan de helft met diverse leeftijdgenoten contact.

De kinderen die geen lid zijn van een vereniging hebben op een andere manier contact met leeftijdgenoten. In negentien gevallen verloopt dat contact via school. Twee kinderen gaan om met leeftijdgenoten binnen de kerk. Eenzelfde aantal kinderen heeft contact met leeftijdgenootjes uit de buurt. Eén kind gaat alleen om met familie.

Toegang tot sport en spel

Sport is een manier om in contact te komen met leeftijdgenoten. Vijf kinderen in de leeftijd van 10 tot 17 jaar zijn lid van een vereniging. Vier kinderen zijn lid van een voetbalvereniging. Het vijfde kind is lid van een atletiekvereniging. In totaal is dus 17% van de geïnterviewde kinderen lid van een sportvereniging. Dit aantal tekent zich schril af tegen de 42% van de kinderen die volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau in Nederland lid zijn van een sportvereniging.

De meerderheid van de kinderen is dus geen lid (meer) van een sportvereniging. Drie kinderen waren eerder wel lid van een vereniging, maar hebben het te druk met school om een sport te beoefenen. Eenentwintig kinderen zijn nooit lid van een vereniging geweest. Zeven kinderen zouden graag lid willen worden van een sportvereniging, maar de ouders hebben er het geld niet voor.

De kinderen leiden ogenschijnlijk een leven zoals andere (gedocumenteerde) kinderen: ze hebben contact met leeftijdgenoten, ze hebben vrienden. Enkele kinderen zijn lid van een voetbalvereniging of een andere sportclub. Toch doemen er uit de verhalen van enkele kinderen situaties op die minder rooskleurig zijn voor hun ontwikkeling en die direct samenhangen met hun situatie. Uit bovenstaande blijkt dat zeven kinderen graag lid zouden willen worden van een sportvereniging, maar vanwege geldgebrek kan dat niet. Uiteraard is niet bekend hoeveel kinderen hun wensen al hebben aangepast aan de onmogelijkheden van hun situatie. Armoede speelt hen parten. Voor ongedocumenteerden is de kans gering dat ze na verloop van tijd uit de armoede geraken: deze kinderen zullen semi-structureel of permanent in armoede leven.

Daarnaast leven ze in angst voor de ontdekking van hun status als ongedocumenteerde. Dat heeft een negatieve invloed op hun vriendschappen, zoals het volgende citaat illustreert:

“Mijn vrienden weten niets van mijn status. Ik doe dat bewust niet. Dat hou ik echt voor mijzelf. Want als iemand het weet, kan hij het doorvertellen. Daarom ben ik ook heel alert, ook naar mijn vrienden toe. Sommige vrienden vinden dat ik mysterieus ben omdat ik nooit over mijn thuissituatie praat. Eigenlijk voel ik mij gewoon opgesloten. Ik voel me niet vrij. Ik weet niet wat ik moet doen als ik de politie tegen kom op straat. Moet ik blijven staan of weggrennen? Het geeft een hoop frustraties.” (jongen, 17 jaar)

Ook deze angst van kinderen om ontdekt te worden als ongedocumenteerde en het wantrouwen naar leeftijdgenoten, vrienden en anderen, is structureel van aard.

Onderwijs

Alle geïnterviewde kinderen zitten op school. De oudere kinderen doen een opleiding op maximaal vmbo-niveau, terwijl hun toekomstdromen vaak gaan over beroepen waarvoor een universitaire opleiding is vereist. Opvallend vaak noemen zij een medisch, juridisch of economisch beroep: vijf van de elf oudere kinderen willen arts, advocaat of econoom worden.

“Toen ik klein was, wilde ik advocaat worden. Ik zag vaak films met advocaten en zo en ik vind het leuk, want advocaten lossen eigenlijk problemen op. Zij helpen mensen.” (meisje, 14 jaar).

Presteren/prestaties

Bij vijftien kinderen verloopt het onderwijs zonder noemenswaardige problemen. Elf kinderen lijken problemen te hebben met leren op school. Ze hebben een taal- of leerachterstand of een achterstand door latere instroom. Van drie kinderen was er geen informatie over de schoolprestaties.

Pesten op school

Bijna een kwart van de kinderen (n=7) heeft direct of indirect te maken gehad met pesten in de klas, het schoolplein of op de stageplek. In vier gevallen was het pesten verbaal en werden er opmerkingen gemaakt over het uiterlijk of het intelligentievermogen van het betreffende kind. In het vijfde geval is het onbekend wat het pesten omvatte. Het betrof een kind dat stage liep. De overige twee kinderen waren getuige van pesten. Ze merken op dat “sommige klasgenoten weinig op hebben met buitenlanders”. Bij alle incidenten trad de school op.

“Ik vind sommige klasgenoten racistisch. Ze beledigen anderen voortdurend. Dat geeft geen goed gevoel. Ik kijk ernaar, maar doe niks.” (jongen, 17 jaar).

Een ander kind - dat opgroeit in armoede - wordt op school gepest omdat hij oude kleren draagt:

“Soms in de pauze gaan ze wel lachen om mijn kleren en zo maar ik negeer het gewoon. Ja, gewoon om mijn kleren, wat ik draag en zo. Zoiets. Ze zeggen dat het oud is of zo maar ik loop gewoon door. Ik trek me er niks van aan.” (jongen, 14 jaar)

Stage

Drie kinderen liepen op het moment van onderzoek stage. Twee hadden aanvankelijk geen toegang tot een stageplek. Een stage-instelling stelde als voorwaarde dat de eventuele boete (bij controle van de Arbeidsinspectie) door de school betaald zou moeten worden. Daar ging de school mee akkoord. In het tweede geval bemiddelde de school voor een stageplek. De derde leerling had geen problemen met haar stage, die ze bij de Voedselbank liep. Een kind, dat binnenkort stage moet lopen, gaf aan wel problemen te ondervinden bij het vinden van een stageplek. Ondanks het feit dat een stageplaats ook toegankelijk is voor kinderen zonder een verblijfsvergunning, ervaren sommige kinderen dus problemen bij het vinden van een stage. Dit kan liggen aan onwetendheid bij de persoon die de kinderen hierin begeleidt.

Steun van docenten

Het valt op hoezeer de school betrokken is op het welzijn van de kinderen. Bij meer dan driekwart van de kinderen (n=25) bemiddelen leerkrachten bij stageproblemen, helpen ze met schoolwerk, treden ze op bij pesten of andere misstanden, als er geld nodig is voor schoolactiviteiten of een bril of als kinderen advies en persoonlijke aandacht nodig hebben. Kinderen spreken hun waardering uit over het feit dat de school niet doorvertelt dat ze onrechtmatig in Nederland verblijven.

Sociaal netwerk

In de vorige paragrafen werd het belang van het sociaal netwerk voor de kinderen al duidelijk. Alle kinderen beschikken over een sociaal netwerk waarop ze kunnen terugvallen en dat hen ondersteunt bij praktische zaken, maar ook in de juridische procedure. De contacten verlopen via school, de kerk en hulpverleningsinstanties. De kinderen zijn goed geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en voelen zich beter geaccepteerd. Juist deze kinderen zien echter ook de verschillen tussen hun leefsituatie en die van andere kinderen in Nederland scherper en geven aan er daardoor meer last van te hebben.

Toekomstperspectief

De meeste kinderen (n=19) dromen over een toekomst in Nederland. Onder hen bevindt zich een kleine groep (n=5) die denkt alleen serieus kans te maken op een toekomst in Nederland als ze een verblijfsvergunning krijgen. Het gaat in alle vijf gevallen om oudere kinderen.

“Ik geloof dat ik later best een baan kan vinden, ik hoop het tenminste, haha. Ja, zelfs voor ons is dat onzeker. We halen dit jaar ons diploma, maar ja en dan? Ik weet het niet. Alleen

een Kinderpardon kan helpen, maar dat zal niet gaan omdat we nooit asiel hebben aangevraagd.” (jongen, 17 jaar)

Veertien van de negentien kinderen die dromen over een toekomst in Nederland, gaan er sowieso van uit dat hun toekomst in Nederland ligt. De helft is in Nederland geboren.

“Ik ben in Nederland geboren en dit is mijn eigen land. In Afrika zitten er vliegen in ogen en mond of zo ...” (jongen, 10 jaar)

“Ik wil in Nederland blijven wonen. Ik versta het Ghanees niet en vind Ghana eng. In Nederland zal niemand mij pijn doen.” (jongen, 6 jaar)

Een minderheid (n=3) ziet geen toekomst in Nederland. Zij dromen over een toekomst als arts of stewardess in een ander land. Een van de kinderen zet daar ook echt op in.

“Ik wil graag stewardess worden en in Frankrijk wonen. Ik volg nu al Franse lessen. Toen ik nog geen verblijfsvergunning had, had ik de hoop op een dergelijke mogelijkheid opgegeven. Nu ben ik er zeker van dat ik echt een betere toekomst zal hebben.” (meisje, 14 jaar)

Een iets grotere groep (n=7) weet het niet. Dat zijn veelal kinderen die in Nederland zijn geboren. Drie dromen over een toekomst als arts.

“Als ik klaar ben met de basisschool, dan zou ik dokter willen worden.” (meisje, 8 jaar)

3.6 Beleving van illegaliteit

Naast de informatie over de onderwerpen die betrekking hebben op de ontwikkelingsomstandigheden, vertellen de kinderen in de interviews ook over de wijze waarop zij het leven in de illegaliteit ervaren. Elk kind beleeft illegaliteit anders. Kinderen die bijvoorbeeld eerst in een asielzoekerscentrum gewoond hebben, worden op een andere manier geconfronteerd met (de consequenties van) illegaliteit dan de kinderen die daar niet hebben verbleven. De eerste groep krijgt als eerste te maken met de vreemdelingenpolitie die hen eraan herinnert dat ze niet in Nederland mogen zijn. De tweede groep krijgt van de ouders of anderen te horen dat volledig participeren in deze samenleving voorbehouden is aan mensen met een geldige verblijfsstatus. Voor deze kinderen is het moment van bewustwording de (middelbare) school, werk, recreatie, etc. Deze tweedeling binnen de groep kinderen die we hebben gesproken, maakt het besef van illegaliteit niet minder sterk. Wat de kinderen met elkaar gemeen hebben, is dat zij beseffen dat ze geen kans hebben op een normaal leven in Nederland. Of ze in Nederland geboren zijn of niet en of ze de Nederlandse taal goed beheersen of niet.

“Pas toen ik in groep acht zat, kwam ik erachter dat ik illegaal in Nederland was. Het was best schokkend, want ik wist helemaal nergens van. Mijn ouders hadden het er thuis nooit over, zeker niet omdat ze – zo hoorde ik achteraf – waren opgelicht toen mijn vader in zee ging met mensen die hem een Brits paspoort hadden beloofd. Ik denk dat ze zich schaamden voor die situatie. Toen ik dus samen met mijn ouders op zoek was naar een middelbare school in de buurt, hoorde ik het van de directeur van die school. Hij zei tegen ons dat hij me niet zou kunnen inschrijven omdat we geen verblijfsvergunning hebben. Ik had toen nog niet door wat dat inhield. Pas na een tijdje drong het tot me door: ik zou nooit een rijbewijs halen, niet mogen werken. Ik kan ook niet naar de disco. Werkgevers willen me graag hebben, maar ik wil niet dat ze risico lopen met mij want klanten kunnen naar de vreemdelingenpolitie gaan en het bedrijf in laten storten. Maar omgekeerd wil ik ook geen risico lopen. Ik wil niet zoals Mauro op televisie komen. Dan weet iedereen dat ik illegaal ben. Dat voelt voor mij niet zo fijn.” (jongen, 17 jaar)

Drie opvallende thema's zijn het leven met een geheim, angst voor autoriteiten en de moeite die de kinderen hebben in het aangaan van emotionele bindingen.

Leven met een geheim

De overgrote meerderheid van de geïnterviewde kinderen vertelt uit angst voor uitzetting of veroordeling door hun sociale omgeving niet aan anderen dat ze geen geldige verblijfspapieren hebben. Het is een werkelijkheid die ze het liefst voor zichzelf bewaren, die vaak niemand ziet. Ze willen niet dat vrienden hen op een minderwaardige manier bejegenen of medelijden met hen hebben. Vaak weet bijna niemand dat ze illegaal zijn. Veel kinderen piekeren over onderwerpen als het wel of niet krijgen van een verblijfsstatus, de uitkomst van de Kinderpardonprocedure. Eén kind verwoordt het als volgt:

“Soms ben ik steeds aan het denken hoe het zou zijn om wel een verblijfsvergunning te hebben. Daar ben ik eigenlijk dagelijks mee bezig.” (jongen, 12 jaar)

De problemen die de kinderen hebben met het leven met hun geheim delen ze soms ook niet met hun ouders. In enkele gevallen vertelt de docent of de directeur aan de klas dat het kind geen verblijfspapieren heeft. Op de vraag hoe de buitenwereld reageerde op hun illegale verblijfsstatus, zei een kind: “niet afstotend of zo”. Een ander kind vertelt: “ik was nerveus, want ik was bang (...).” Deze reacties geven de onderzoekers de indruk dat hier sprake is van angst van de kinderen om niet voor vol te worden aangezien. Een jongen is niet blij dat de docent het in de klas heeft verteld.

Angst voor autoriteiten

Angst voor autoriteiten wordt door meerdere kinderen genoemd, met name angst voor de politie. Zo vertelt een jongere over haar angst dat ze ooit door de politie wordt opgepakt.

“Ik denk vaker aan de politie. Als ik op straat loop. Als ik op mijn stage ben. Zelfs als ik thuis ben. Misschien komt de politie zomaar binnen, je weet het niet. Als ik de politie zie lopen, dan word ik bang. Meestal ga ik trillen. Dan probeer ik snel te lopen. Dan denk ik van... ‘Als ze naar mij kijken gaan ze me pakken’. Dus ik probeer zo snel mogelijk te lopen. Ik heb wel een keer meegemaakt dat ik in de tram zat en er een politieagent naast me ging zitten. Ik werd heel bang, ik ging trillen. En die politie merkte het wel. Hij vroeg: ‘waarom tril je zo?’ Ik zei dat ik het koud had. En het was ook koud. Dus hij ging helemaal met me praten. Ik ging lopen. Hij zei: ‘ik ga met je mee een stukje lopen’. Hij had me zijn jas gegeven. Maar ik was zo bang. Hij was wel lief. Maar eh... Ik was nog steeds bang. Maar ik voelde me toch soort van veilig bij die man.” (meisje, 19 jaar)

De angst waar de kinderen mee kampen, kan twee vormen aannemen: directe angst en indirecte angst. Bij directe angst gaat het om staande gehouden te worden, bijvoorbeeld – zoals in bovenstaand citaat – op straat door de politie. Indirecte angst is de vrees van kinderen dat ‘het uit komt’: ze vertellen niet aan hun vrienden dat ze ongedocumenteerd zijn want die kunnen het doorvertellen aan anderen en dan kunnen ze alsnog opgepakt worden.

Aangaan emotionele bindingen

Oudere kinderen hebben een bepaald beeld over hun verblijf in Nederland. Sommige kinderen zeggen geen emotionele verbintenissen aan te gaan. Twee jongeren vertellen nooit verliefd te willen worden tijdens hun illegale status. Een van hen verwoordt dat als volgt:

“... als ik aan mijn situatie denk, waarom zou ik een kind krijgen om een leven te geven zoals ik heb? Dat is geen leven. Dus dat doe ik een andere persoon ook niet aan. Mensen zonder verblijfsvergunning leven niet gelukkig. Ik praat uit ervaring. Ik ken jongeren - iets ouder dan ik - zonder verblijfsvergunning van wie hun kinderen in een pleeggezin zijn gestopt. Ze hadden geen vergunning dus ze hadden geen toekomst. Maar als ik een kind zou hebben, zou ik nooit willen dat ze het van mij afpakken, dat is het laatste waar ik aan denk.” (meisje, 19 jaar)

Voor anderen hoort verliefd worden bij het leven, of die nu in illegaliteit wordt doorgebracht of niet. Een ouder kind (meisje, 17 jaar) vertelde bijvoorbeeld dat zij al ongeveer vier jaar een liefdesrelatie heeft.

4. Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de conclusies gepresenteerd van de twee deelonderzoeken. Het bevat tevens een terugblik op de verschillende onderdelen van het onderzoek. Ten slotte worden enkele aanbevelingen gedaan.

Ongedocumenteerde kinderen groeien op onder moeilijke omstandigheden (Staring, 2010, Kalverboer & Zijlstra 2006 en Braat, 2004). Deze kinderen leven veelal in marge van de samenleving, hetgeen leidt tot verminderde participatiemogelijkheden. Daarnaast constateren eerdergenoemde onderzoekers dat veel ongedocumenteerde kinderen een somber perspectief hebben op hun toekomstmogelijkheden. In dit onderzoek gaan we uit van de aanname dat de omstandigheden waaronder deze kinderen opgroeien nog verder worden bemoeilijkt doordat het vreemdelingenbeleid de afgelopen jaren strenger is geworden.

Het oogmerk van het onderhavige onderzoek is om inzicht te krijgen in de omvang, achtergrond en ontwikkelingssituatie van kinderen zonder verblijfsvergunning. Er zijn geen recente gegevens bekend over de huidige situatie van ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht. Dit was aanleiding om een onderzoek te verrichten naar het aantal en de situatie van ongedocumenteerde kinderen in deze stad. Lopende het onderzoek is het bereik van het onderzoek uitgebreid en werden ook ongedocumenteerde kinderen in het onderzoek betrokken die opgroeien in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam.

Centraal stond de vraag naar de omvang, achtergrond en ontwikkelingssituatie van kinderen zonder verblijfsvergunning in Utrecht en in de andere drie grote steden. De onderzoeksvragen luiden als volgt:

1. Wat is de omvang van het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht?
2. Hoe ervaren de ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden?
3. In hoeverre worden de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen gewaarborgd?
4. Welke aanbevelingen zijn er te formuleren voor gemeentelijk beleid ten aanzien van de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen?

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn twee deelonderzoeken verricht.

Het eerste deelonderzoek had een kwantitatief karakter en was gericht op het schatten van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht. Daarbij zijn twee methoden van dataverzameling ingezet: er werd informatie ingewonnen via gemeentelijke registratiebestanden en er werd een enquête uitgezet onder basisscholen, instellingen voor voortgezet onderwijs en consultatiebureaus.

Het tweede deelonderzoek had een kwalitatief karakter en richtte zich op de ontwikkelingssituatie van ongedocumenteerde kinderen in Utrecht, Den Haag, Amsterdam en Rotterdam. De resultaten van dit deelonderzoek zijn gebaseerd op een beknopte literatuurverkenning en op semi-gestructureerde interviews met 29 ongedocumenteerde kinderen in de leeftijd tussen 6 en 19 jaar.

4.1 Conclusies over de schatting van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht

De beantwoording van de eerste onderzoeksvraag – naar de omvang van het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht – aan de hand van beschikbare literatuur leverde weinig informatie op. Het bleek geen gemakkelijke opgave om informatie te verkrijgen over het aantal ongedocumenteerden dat in Nederland en in de stad Utrecht verblijft. In de beschikbare onderzoeken ontbreekt bovendien een uitsplitsing naar kinderen en volwassenen. Op basis van de bestaande literatuur kunnen voor de stad Utrecht dan ook geen conclusies getrokken worden over het aantal ongedocumenteerde kinderen en hun achtergrond.

Via de afdeling onderwijs van de gemeente Utrecht is om informatie gevraagd over het aantal kinderen zonder een verblijfsvergunning dat in Utrecht onderwijs volgt. Hieruit werd duidelijk dat er 45 leerlingen in gemeente Utrecht onderwijs volgen die niet ingeschreven zijn in het Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Enerzijds ligt dit leerlingenaantal van 45 kinderen hoger dan het aantal van zeven kinderen dat via de enquête in kaart is gebracht. Anderzijds betreft het nog altijd een relatief laag aantal ongedocumenteerde kinderen dat onderwijs volgt in Utrecht. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat er kinderen in Utrecht zijn die geen onderwijs volgen en niet bekend zijn bij hulpverleners. Gezien de uitkomsten van de gevoerde gesprekken met de kinderen zou dit zorgwekkend zijn.

Ook de belronde onder intermediairs en de enquête die in Utrecht is uitgezet onder scholen en consultatiebureaus, heeft beperkte informatie opgeleverd over het aantal ongedocumenteerde kinderen in de stad. Daarbij ontstond de indruk dat de ongedocumenteerde kinderen door sommige intermediairs, zoals leerkrachten, worden afgeschermd voor de buitenwereld en in de anonimiteit worden gehouden. In één geval gaf een (basis)school aan één of meerdere ongedocumenteerde kind(eren) les te geven, maar hierover geen informatie te willen verschaffen. Deze school zei dat de kinderen bekend waren bij de hulpverleningsinstellingen in Utrecht, waar eventueel informatie over hen ingewonnen kon worden. Daarnaast gaven veel bevroegde instellingen aan dat ze vanwege praktische bewaren - met name vanwege personele krapte en tijdgebrek - niet konden meewerken aan het onderzoek. Bij navraag gaven informanten uit deze instellingen aan dat ze betwijfelden of er in Utrecht grote aantallen ongedocumenteerde kinderen zijn.

Geconstateerd werd verder dat voor het maken van een schatting door intermediairs niet altijd duidelijk was wie wel en wie niet tot de groep ongedocumenteerde kinderen in Utrecht konden worden gerekend.

4.2 Conclusies uit de interviews met ongedocumenteerde kinderen

Het tweede deelonderzoek richtte zich op de vraag hoe ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden ervaren en in hoeverre de ontwikkelingsvoorwaarden van deze ongedocumenteerde kinderen in het geding zijn.

Via intermediairs werden 58 kinderen benaderd (doorgaans via hun ouders) voor het onderzoek, waarvan er 33 deel hebben genomen aan de interviews. Het betrof kinderen met en zonder asielverleden, in de leeftijd tussen 6 en 19 jaar, afkomstig uit Utrecht, Rotterdam, Den Haag of Amsterdam.

Bij 33 kinderen werden semi-gestructureerde interviews afgenomen door studenten van de Faculteit Maatschappij en Recht van Hogeschool Utrecht die ter voorbereiding een uitgebreide interviewtraining ontvingen. Vier interviews zijn buiten de analyse gehouden. De reden daarvoor is dat de betreffende kinderen op het moment van het interview recent (korter dan een jaar) een verblijfsvergunning hadden gekregen. De informatie uit de periodes voor en na de statusverlening konden onvoldoende van elkaar gescheiden worden.

Het onderzoek heeft als nevendoelelstelling aankomende professionals in de sociale en juridische dienstverlening te interesseren voor deze doelgroep en gevoeliger te maken voor de problematiek van het illegaal verblijf. Uit de reflectieverslagen en afstudeerpresentaties van de studenten bleek een sterke betrokkenheid en compassie. De interviews hebben grote indruk bij hen achtergelaten en hebben veel duidelijk gemaakt over de kwetsbare omstandigheden waarin de kinderen opgroeien.

De interviews zijn opgezet om het perspectief van de ongedocumenteerde kinderen op hun situatie in beeld te brengen en om na te gaan of ze in hun ontwikkelingsvoorwaarden worden geschaad. Daarbij werd aangesloten bij de ontwikkelingsvoorwaarden die Kalverboer en Zijlstra (2008) schetsen. De auteurs benoemen veertien ontwikkelingsvoorwaarden, deze zijn gebaseerd op het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK). In dit onderzoek richtten we de focus op een selectie daaruit. Te weten op de ontwikkelingsvoorwaarden *binnen* het gezin (levensonderhoud, wonen, pedagogisch klimaat en gezondheid) en op ontwikkelingsvoorwaarden *buiten* het gezin (sociaal netwerk, educatie, gezondheidszorg, omgang met leeftijdsgenoten en toekomst).

Ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin

Met betrekking tot de ontwikkelingsvoorwaarden binnen het gezin, richtten de interviews zich op het levensonderhoud van de kinderen, hun woonsituatie, het pedagogisch klimaat en gezondheid. De geïnterviewde kinderen maken deel uit van 27 huishoudens. Zeven van deze huishoudens zijn voor hun levensonderhoud afhankelijk van anderen. Ze ontvangen giften, in de vorm van geld of natura. Het betreft voornamelijk incidentele donaties waarbij er sprake is van een grote mate van onzekerheid. Slechts in enkele gevallen lijkt er sprake van giften op meer structurele basis. Daarnaast hebben zeven huishoudens inkomsten via werkzaamheden (doorgaans in het informele circuit), zoals het verrichten van schoonmaakwerkzaamheden of een krantenwijk. Drie huishoudens voorzien in hun levensonderhoud via een uitkering.

Hoewel het onderzoek geen informatie opleverde over de precieze hoogte van de inkomsten, wordt uit de interviews met de kinderen duidelijk dat het inkomen onzeker is en gering. Daarnaast groeien de meeste kinderen op in een huishouden dat enkel op de (alleenstaande) moeder leunt, vaders zijn relatief vaak afwezig. De ouders van de kinderen knopen de touwtjes aan elkaar. De kinderen groeien op in armoede. De kinderen geven aan dat vanwege geldgebrek tekort is aan een aantal elementaire zaken. Zo melden enkele kinderen dat er geen geld is om schoolbenodigdheden aan te schaffen, er is geen geld voor lidmaatschap voor sportclubs of om sportkleding aan te schaffen. Ook het ontbreken van schoeisel, kleding, een fiets of een computer of internetaansluiting wordt door de kinderen genoemd als een gemis. De kinderen krijgen nauwelijks zakgeld. Soms krijgen ze geld uit hun steunnetwerk. Daarnaast komt uit de interviews het beeld naar voren dat het eetpatroon van de kinderen weinig afwisselend is en wellicht ongezond. Zo melden enkele kinderen dat er geen geld is voor fruit.

Ten aanzien van de woonsituatie komt uit de interviews naar voren dat de kinderen en hun gezinnen vaak zijn verhuisd en dat ze klein behuisd zijn. Tien kinderen wonen samen met hun ouders in een kamer van een particuliere verhuurder en drie kinderen hebben met hun ouders onderdak bij familie of vrienden of verblijven in een opvanghuis. Enkele kinderen melden dat het gezin over onvoldoende (ruimte voor) bedden beschikt en dat meerdere gezinsleden samen in een bed slapen of op de vloer in de woonkamer. Opvallend is dat de kinderen vaak zeggen dat ze behoefte hebben aan een 'plekje voor zichzelf' in huis: een plekje waar het rustig is, waar ze zich kunnen terugtrekken, waar ze enige privacy hebben.

In een aantal gevallen laat het pedagogische klimaat te wensen over. Enkele kinderen melden dat ze getuige zijn geweest van huiselijk geweld. Sommige kinderen lijken rollen en verantwoordelijkheden van de ouders over te nemen (parentificatie). Dit roept de vraag op of zij voldoende gelegenheid krijgen om kind te zijn.

Ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin

Met betrekking tot de ontwikkelingsvoorwaarden buiten het gezin, richtte het onderzoek zich op sociaal netwerk, educatie, omgang met leeftijdsgenoten en op het beeld dat de kinderen hebben van hun toekomst.

De kinderen benoemen doorgaans dat ze veel steun ervaren van hun ouders, broertjes en zusjes. Ook benoemen ze contacten met leerkrachten als steunend. Enkele kinderen – die bij hun moeder opgroeien in een eenpersoonshuishouden - benoemen nadrukkelijk het gemis van hun vader.

De helft van de kinderen (n=15) geeft aan een uitgebreide vriendengroep te hebben. Het gaat om leeftijdsgenoten die ze van school, de (vroegere woon)buurt of de kerk kennen.

Alle geïnterviewde kinderen zitten op school, de oudere kinderen hoofdzakelijk op het vmbo. De kinderen geven aan graag naar school te gaan, hoewel hun leefsituatie wel een wissel trekt op hun schoolprestaties. Iets minder dan de helft heeft een leerachterstand. Hun verklaringen daarvoor zijn de vele verhuizingen of problemen tussen hun ouders. Verder valt op dat de meeste kinderen dromen van een toekomstige carrière in sectoren en banen waarvoor een academische opleiding vereist is: ze willen bijvoorbeeld rechter worden of arts.

Veel kinderen zeggen dat ze op school steun hebben aan een juf of mentor met wie ze gevoelens kunnen bespreken, met wie ze hun geheimen kunnen delen, bij wie ze terecht kunnen als er problemen zijn op hun stageplek, of waar ze bij terecht kunnen met hun financiële en praktische problemen zoals het ontbreken van geld om schoolspullen aan te schaffen, mee te gaan op schoolkamp, of voor een computer thuis.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de geïnterviewde kinderen omringd worden door een steunnetwerk bestaande uit professionals en vrijwilligers. Zij zijn soms ook in staat om – als de ouders dat niet kunnen - de kinderen ondersteuning en bescherming te bieden.

Opvallend is dat rondom de ongedocumenteerde kinderen een 'beschermjas' van burgers, vrijwilligers, hulpverleners, onderwijzers en anderen betrokkenen lijkt te staan, die zich het lot van deze kinderen aantrekken die hand- en spandiensten bieden aan de kinderen en aan de gezinnen waarin zij opgroeien, die bij tijd en wijle geld of goederen doneren, die praktische en emotionele steun verlenen, die een 'vinger aan de pols houden' en inspringen in geval van nood. Deze beschermjas werd tijdens het onderzoek ook nog op andere wijze zichtbaar. De zoekstrategie om met ongedocumenteerde kinderen in contact te komen, bestond er uit dat we mensen van wie we vermoedden dat zij contact hadden met ongedocumenteerde kinderen en hun ouders, om hun medewerking vroegen door ons in contact te brengen met ongedocumenteerde kinderen. We bemerkten (grote) terughoudendheid bij de betrokkenen: ze schermen de kinderen af, houden hen in de luwte en bewaken hun anonimiteit om hen te beschermen. Deze kring van burgers, vrijwilligers, hulpverleners, onderwijzers en andere betrokkenen die zich om deze kinderen en hun

ouders bekommeren, is van betekenis voor de borging van de ontwikkelingskansen van de kinderen. Uit het onderzoek komt naar voren dat deze personen - onderwijzers, vrijwilligers et cetera – in contact staan met de kinderen en hun ouders en op cruciale momenten bijspringen als de kinderen in de knel dreigen te komen en in hun ontwikkelingsmogelijkheden beperkt dreigen te worden. Ze kunnen soms ook bijspringen als de ouders van de kinderen (tijdelijk) niet in staat zijn om voor de veiligheid, gezondheid of anderszins voor hun kinderen kunnen zorgen. Juist omdat de kinderen niet vanzelf in beeld komen bij formele instanties, is deze ‘beschermjas’ van groot belang voor hun ontwikkeling.

Daarnaast tonen de interviews met de ongedocumenteerde kinderen aan dat ze onder grote psychische druk staan. Een aantal kinderen geeft aan dat ze leven met een geheim, dat ze bang zijn om (op straat) door de politie te worden opgepakt en dat ze niet weten wie ze kunnen vertrouwen. Bovendien maken ze zich zorgen over hun toekomst. Ze ervaren de toekomst als zeer ongewis. Tweederde van de kinderen wil in Nederland blijven wonen. Ze hebben veelal geen band met het herkomstland (van hun ouders), spreken de taal niet en willen daar ook niet wonen (op een enkele uitzondering na). Jongere kinderen weten vaak niet waar ze later willen wonen. Enkele (oudere) kinderen wapenen zich mentaal tegen mogelijke teleurstellingen door te stellen dat ze geen intieme relatie willen aangaan. Ze gaan geen emotionele binding aan met anderen, om zichzelf en de ander een teleurstelling te besparen als ze onverhoopt uit Nederland weg moeten.

Over de gezondheid van de kinderen zijn we weinig te weten gekomen. Wel weten we nu dat kinderen nauwelijks problemen ervaren met de toegankelijkheid van de huisarts. Andere zorgverleners – zoals medisch specialisten - lijken moeilijker toegankelijk voor de onderzoeksgroep.

Tenslotte dient te worden benadrukt dat de problemen die de geïnterviewde kinderen benoemen, gedeeltelijk samenvallen met de problemen van andere kinderen in Nederland (ongeacht hun juridische status) en met name met andere kinderen die opgroeien in armoede. Zo zullen veel kinderen die opgroeien in armoede kampen met problemen rond het ontbreken van gezonde en afwisselende voeding of kunnen ze zich geen lidmaatschappen van (sport)verenigingen veroorloven. Wat deze zaken betreft is de situatie van ongedocumenteerde kinderen niet uniek. Echter, de problemen van de ongedocumenteerde kinderen werken zwaarder door, of zijn fundamenteeler van aard, dan die van hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten die in armoede opgroeien. Zo komt in deze studie naar voren dat de ongedocumenteerde kinderen gebrek hebben aan zeer basale zaken zoals schoolbenodigdheden, speelgoed, (sport)kleding of een fiets. Ook de vele verhuizingen en de krappe behuizing (bijvoorbeeld vanwege het inwonen bij anderen), wordt door de kinderen als een last ervaren. Daarnaast zijn van de 21 gezinnen waartoe de kinderen behoren, maar liefst zeven gezinnen volledig afhankelijk van donaties. In aanmerking nemend dat er geringe kans is op verandering c.q. verbetering van de (financiële) situatie van deze gezinnen, is de situatie van armoede waarin de kinderen opgroeien zeer hardnekkig van aard.

Daarnaast is een deel van de problemen van de ongedocumenteerde kinderen wel degelijk anders dan de problemen die gedocumenteerde kinderen in Nederland (die al of niet in armoede opgroeien) ervaren. De specifieke problemen van de ongedocumenteerde kinderen betreffen met name hun uitsluiting van, of de beperkte toegang tot, sociale voorzieningen en gezondheidszorg. Door het ontbreken van documenten kunnen ze op latere leeftijd veel zaken niet die hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten wel kunnen, zoals een stageplek vinden, een brommer- of autorijbewijs halen, gelegenheden bezoeken waar ze zich moeten legitimeren, een (bij)baan nemen of op vakantie gaan naar het buitenland. Daarnaast kampen ze met grote onzekerheid over hun toekomst, het leven met het geheim van hun juridische status en de psychische druk die zij ervaren door het ontbreken van documenten en de directe of indirecte angst om te worden ontdekt en opgepakt.

Reikwijdte en beperkingen van het onderzoek

De interviews bevatten rijke informatie over ongedocumenteerde kinderen. Het brengt in beeld hoe zij hun situatie ervaren. De onderzoeksgegevens hebben echter ook een aantal beperkingen.

- Het onderzoek werd uitgevoerd in een betrekkelijk krap tijdsbestek van enkele maanden, mede omdat de vierdejaarsstudenten die de interviews afnamen slechts een beperkte periode inzetbaar waren en daarna afstudeerden. Dit zette het onderzoek onder tijdsdruk.
- Vanwege de gevolgde zoekstrategie zijn er met name kinderen benaderd en geïnterviewd die bekend zijn bij hulpverleners en bij scholen. Daarmee biedt dit deelonderzoek zicht op een selecte groep kinderen in de illegaliteit. Kinderen die niet bij de hulpverlening en scholen bekend zijn, zijn in dit onderzoek buiten beeld gebleven.
- De interviews met de ongedocumenteerde kinderen, bieden een beperkt zicht op de geselecteerde aspecten van de ontwikkeling van deze kinderen. Bij de kinderen zijn eenmalig interviews afgenomen, daardoor blijft de informatie over hun ontwikkeling beperkt tot momentopnamen, terwijl de ontwikkeling van de kinderen een dynamisch proces is.
- Bij dit onderzoek lag een belangrijke uitdaging in het interviewen van *jonge* kinderen. Deze waren minder goed dan de oudere kinderen in staat om hun ervaringen en gevoelens te verwoorden. In het onderhavige rapport zijn daarom vaker citaten van de oudere kinderen verwerkt. Dit geeft een enigszins vertekend beeld.

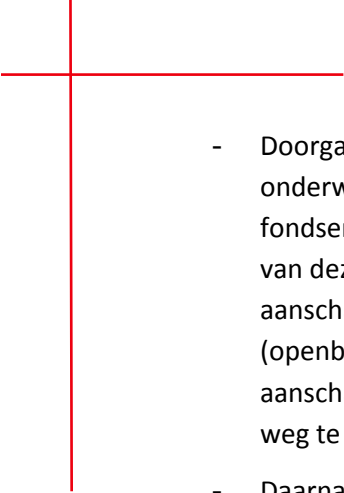
4.3 Aanbevelingen

In het onderzoek komt de ambivalentie tot uitdrukking van illegaliteit enerzijds en kinderrechten anderzijds. De ongedocumenteerde kinderen verblijven illegaal in ons land. De overheid trekt enerzijds haar handen van deze groep af, maar heeft anderzijds wel een verantwoordelijkheid in het naleven van de kinderrechten. We adresseren onderstaande aanbevelingen aan gemeenten:

- Gemeenten dienen zelf duidelijk maken aan alle instellingen binnen de gemeentegrenzen dat de rechten van ongedocumenteerde kinderen gerespecteerd moeten worden. Daarvoor is het nodig om professionals te informeren over deze rechten en de wijze waarop de professionals gecompenseerd worden voor de kosten die zij maken voor hun hulp en diensten aan ongedocumenteerde kinderen.
- Gemeenten dienen het recht op toegankelijke gezondheidszorg voor ongedocumenteerde kinderen (en hun ouders) te waarborgen. Daartoe dienen gemeenten inzicht te verwerven in de toegang tot gezondheidszorg voor ongedocumenteerden, kennis te hebben van de obstakels en deze drempels weg te nemen.
- In het onderzoek komt naar voren dat rondom de geïnterviewde ongedocumenteerde kinderen een beschermjas van burgers, vrijwilligers, hulpverleners, onderwijzers en andere betrokkenen lijkt te staan die met deze kinderen begaan zijn. Zij bieden hand- en spandiensten aan en doneren af en toe geld of goederen. Ze verlenen praktische en emotionele steun, houden een 'vinger aan de pols' en springen bij in geval van nood. Deze kring is van betekenis voor de borging van de ontwikkelingsmogelijkheden van de kinderen. Het functioneren van deze kring van betrokken burgers rondom de kinderen, strookt met de principes van de WMO en de participatiesamenleving, waarbij burgers worden aangemoedigd (meer) zorg te hebben voor elkaar en informeel hulp en ondersteuning te bieden. Daar vloeit de volgende aanbeveling uit voort: Gemeenten dienen de informele netwerken rondom de ongedocumenteerde kinderen en hun ouders – bestaande uit vrijwilligers en andere actieve burgers (al dan niet met een professionele achtergrond als onderwijzer, hulpverlener etc.) - te ondersteunen en te faciliteren opdat zij kunnen signaleren en interveniëren als de ontwikkeling van de kinderen in het geding komt.

Echter, niet enkel de ondersteuning vanuit het informele circuit rondom de ongedocumenteerde kinderen is van belang. Uiteindelijk is het de overheid die de verantwoordelijkheid heeft om de rechten van ongedocumenteerde kinderen te beschermen. Daarvoor dienen ook formele overheidsdiensten benut te worden om de ongedocumenteerde kinderen te ondersteunen.

Gemeenten kunnen de volgende beleidsinstrumenten inzetten om de situatie van ongedocumenteerde kinderen te versterken:

-
- Doorgaans is bij gemeentelijke diensten bekend welke scholen in hun gemeente onderwijs geven aan ongedocumenteerde kinderen. Gemeenten dienen (extra) fondsen beschikbaar te stellen aan deze scholen die zij kunnen inzetten ten behoeve van deze kinderen. Deze fondsen kunnen bijvoorbeeld worden aangewend voor de aanschaf van schoolbenodigdheden of een bibliotheekpas, voor de kosten van (openbaar) vervoer van en naar school, voor lidmaatschap van (sport)verenigingen, de aanschaf van (sport) attributen of voor het subsidiëren van bijles om leerachterstand weg te werken et cetera.
  - Daarnaast dient door gemeenten (meer) informatie te worden verstrekt aan de ongedocumenteerde kinderen en hun ouders over hun rechten en over de mogelijkheden voor ondersteuning, zoals de toegang tot onderwijs en gezondheidszorg. Bijvoorbeeld via het instellen van een telefonisch informatiepunt.

Bronvermelding

Beirens, H., N. Huges, R. Hek, N. Spicer. Preventing Social Exclusion of Refugee and Asylum Seeking Children: Building new networks, *Social Policy & Society*, 6 (2), pp. 219- 229, 2007.

Bommeljé, S. & Braat, K.C. (2002). *Tussen recht en kwaliteit; een oriënterende studie naar 'illegale' kinderen in het Nederlandse onderwijs Amsterdam*, Defence for Children International Nederland in samenwerking met Cordaid, 2002

Braat, K. (2004). *Ik ben er wel maar ze zien me niet*. Defence for Children.

Bruning, M. (2003). Rechten van 'illegale' kinderen in Nederland. *Pedagogiek in Praktijk*, Juni 2013. <http://www.ack.vu.nl/htmls/publicaties/pedagogisch%20nieuws/pip13b.pdf>

Sociaal en Cultureel Planbureau file:///C:/Users/HP/Downloads/FS_Sport_9_2012_web.pdf

College voor Zorgverzekeringen (2013), kenmerk CCZ/2013/057811

Defence for Children (2013). *Bescherming Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen in de knel*. Defence for Children, UNICEF. <http://www.defenceforchildren.nl/images/20/2547.pdf>

Engbersen, G., E. Snel, & Rusinovic, K. (2000), *De vier economieën: over sociale uitsluiting en bestaansstrategieën. Balans van het armoedebeleid*. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting. Amsterdam: Amsterdam University Press 5, 53-75.

Engbersen, G., Staring, R. , Leun, J. van der , Boom, J. , Heijden P. van der & Cruijff, P. (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland: omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*, Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus Universiteit.

European Commission, The Social Protection Committee (2008). *Child Poverty and Well-Being in the EU, Current status and way forward*. European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2008). Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, January 2008 http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2008/ke3008251_en.pdf

Heijden, P. van der , van Gils, G. van, Cruijff, M., Hessen, D., (2006), *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2005*. Utrecht: IOPS- University of Utrecht.

Heijden, P. van der , Gils, van G., Cruijff, M., Hessen, D., (2011), *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2009*. WODC, Den Haag.

Hoek, van der T. (2005). *Through Children's Eyes an Initial Study of Children's Personal Experiences and Coping Strategies Growing Up Poor in an Affluent Netherlands*. UNICEF: Innocenti Working Paper. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/IWP_2005_06_final.pdf

Kalverboer, M., Zijlstra, E. (2008). *Kinderen uit asielzoekersgezinnen en het recht op ontwikkeling, Het belang van het kind in het Vreemdelingenrecht*. Amsterdam.

Kamerstukken II 2013 -2014, 19 6367 nr. 1756

Kinderombudsman (2012). *Wachten op je toekomst, Adviesrapport over de positie van en toelatingscriteria voor vreemdeling en kinderen*. Advies: KOM2A/2012

Kinderombudsman (2013). *Gezinshereniging, Beleid en Uitvoering 2008-2013*. Onderzoeksteam: mevrouw K.J.A. Brouwers, mevrouw drs. C.M. Oosterwijk. Advies: KOM/003/2013.

Kloosterboer, K. (2009). *Kind in het centrum: Kinderrechten in asielzoekerscentra*. Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA, Stichting Kinderpostzegels Nederland, UNICEF Nederland).

Kromhout, M.H.C. en Y.H. Leijstra (2006). *Terugkeer en MOB bij Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen*. Den Haag, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC).

Leerkes, M van San, Engbersen, G., Cruijff M. , Heijden,P., van der, *Wijken voor illegalen, over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag, 2004.

Ministerie van Binnenlandse Zaken (2012) Brief aan de Kinderombudsman d.d. 28 februari.

Pharos (2010). *Ongedocumenteerde kinderen en de toegang tot ziekenhuiszorg. Onderzoeksrapport*. Defence for Children, UNICEF Nederland.

PICUM (2009). *Undocumented Children in Europe: Invisible Victims of Immigration Restrictions*.

<http://picum.org/picum.org/uploads/publication/Undocumented%20Children%20in%20Europe%20OEN.pdf>

PICUM (2013). *Child poverty and well-being: Spotlight on the situation of migrant children in Cyprus and the EU*.

http://picum.org/picum.org/uploads/publication/FINAL_Roundtable%20on%20Child%20poverty%20and%20wellbeing%20of%20migrant%20children%2017%20October_Report%20Update%20with%20speakers%20approval.pdf

Sikkel, D., Heijden, P.G.M. van der, Gils, G. Van (2006). *Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen*, WODC, Den Haag.

Staring, R. (2011), *Moderne slavernij of gewoon werk?* Erasmus Universiteit Rotterdam.

Staring, R., Aarts, J. (2010). *Jong en Illegaal in Nederland*. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Werkgroep Kind in azc (2013). *Ontheemd: De verhuizingen van asielzoekerskinderen in Nederland*. UNICEF Nederland, Defence for Children, VluchtelingenWerk Nederland, Stichting Kinderpostzegels Nederland, Kerk in Actie.

WBV 2013/1, wijziging vreemdelingencirculaire d.d. 30 januari 2013, Stct. 31 januari 2013, nr. 2573, ve13000188.

Bijlage 1 Ontwikkelingsvoorwaarden volgens Kalverboer & Zijlstra (2008)

1. Adequate verzorging

Zorg voor gezondheid, fysiek welbevinden, bijvoorbeeld kleding, voeding, onderdak.

2. Een veilige fysieke directe omgeving

Lichamelijke bescherming van het kind in het gezin, geen mishandeling, geen toxische invloeden, geen gevaarlijke woning.

3. Affectief klimaat

Geborgenheid, steun en begrip van de ouders, passend bij het kind.

4. Ondersteunende flexibele opvoedingsstructuur

Regelmaat, stimulering, controle, grenzen stellen, ruimte voor eigen initiatief, niet teveel/te weinig verantwoordelijkheid bij het kind.

5. Adequaat voorbeeldgedrag ouder

Kind kan gedrag, optreden, normen en waarden van ouders overnemen.

6. Interesse

Ouder toont belangstelling voor kind en zijn leefwereld.

7. Continuïteit in opvoeding en verzorging, toekomstperspectief

Ouders bouwen veilige hechtingsrelatie op met het kind. Basisvertrouwen in standgehouden door beschikbaarheid van ouder.

8. Veilige fysieke, bredere omgeving

Veilige buurt en samenleving. Geen oorlog.

9. Respect

Omgeving van het kind neemt behoeften, gevoelens van het kind serieus.

10. Sociaal Netwerk

Het kind en gezin hebben verschillende, beschikbare, steunbronnen.

11. Educatie

Het kind krijgt scholing en opleiding en kan zijn talenten ontplooiën.

12. Omgang met leeftijdsgenoten

Het kind heeft omgang met andere kinderen in verschillende situaties, passend bij ontwikkelingsniveau van het kind.

13. Adequaat voorbeeldgedrag samenleving

Het kind heeft contact met anderen van wie hij gedrag, waarden en normen kan overnemen.

14. Stabiliteit in levensomstandigheden, toekomstperspectief

Veranderingen in het leven zijn aangekondigd en inzichtelijk. Identificatiefiguren en steunbronnen blijven bestaan. Samenleving biedt kind toekomstperspectief.

De eerste zeven factoren gaan over de ontwikkelingsvoorwaarden in het gezin, de volgende zeven over die in de samenleving. De factoren 1 tot en met 6 en 8 tot en met 13 betreffen de actuele situatie, de factoren 7 en 14 de toekomst en het verleden.

Bijlage 2 Enquêtes consultatiebureaus en scholen

Enquête scholen

1. Naam school

2. Contactadres

3. Schooltype

4. Hoeveel kinderen zonder een verblijfsvergunning volgen op dit moment les aan uw onderwijsinstelling?

basisonderwijs regulier

basisonderwijs bijzonder

voortgezet onderwijs

Anders, namelijk:

KIND 1

5. Geslacht en leeftijd

Jongen

Meisje

Leeftijd

6. In welk land is het kind geboren?

7. Indien elders geboren, kunt u inschatten hoeveel maanden of jaar het kind al in Nederland verblijft?

8. In welk land zijn de ouders geboren? Indien onbekend s.v.p. niet invullen

Vader

Moeder

9. In welke groep zit het kind?

10. Ervaart u een van de volgende problemen bij dit kind? (u kunt meerdere vakjes aanklikken)

Acceptatieproblemen (bijv. in de klas)

Concentratieproblemen

Leerachterstanden

Schoolwisselingen

Anders, namelijk

11. heeft u nog een kind waarvoor u de gegevens in deze enquête kunt invullen
Ja (u gaat verder naar KIND 2)

Nee (u gaat naar het einde van de enquête)

Enquête consultatiebureaus

1. Contactadres consultatiebureau

Wilt u voor elk van de kinderen de volgende gegevens invullen:

KIND 1

2. Geslacht en leeftijd

Jongen

Meisje

Leeftijd

3. In welk land is het kind geboren?

4. Indien elders geboren, kunt u inschatten hoeveel maanden of jaar het kind al in Nederland verblijft?

5. In welk land zijn de ouders geboren? Indien onbekend s.v.p. niet invullen

Vader

Moeder

6. Zijn er zaken die u opvallen aan dit kind zonder een verblijfsvergunning en die extra aandacht behoeven (vragen waar u zich bijvoorbeeld zorgen over maakt)?
Bij het antwoord ja, kunt u een toelichting geven

7. Heeft u nog een kind waarvoor u de gegevens in deze enquête kunt invullen
ja (u gaat verder naar KIND 2)
nee (u gaat naar het einde van de enquête)

Bijlage 3 Itemlijst semigestructureerde interviews

ONDERZOEK ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN TE UTRECHT

MSO ITEMSLIJST (VOOR KINDEREN 12 JAAR OF OUDER)

WONEN:

- Met wie woont het kind op dit adres? [*ouders, broers/zussen, vrienden, andere mensen, wie zijn die?*]
- Hoe beleeft het kind de huidige woonplek? [*leuk, mooi, etc*] [*eigen plek om te spelen of huiswerk te maken, eigen kamer etc?*] [*Wat mist het kind bijvoorbeeld?*]
- Heeft het kind altijd op huidig adres gewoond? [*Indien nee, waar heeft het kind als eerste gewoond? Hoe vaak is het kind daarna verhuisd? Welk adres vindt het kind het leukst om te wonen? Waarom? Wist het kind steeds wel wanneer en waarom het moest verhuizen?*]
- Hoe ziet de ideale plek om te wonen er voor het kind uit? [*Waarom*]

PERSONALIA:

- Leeftijd kind?
- Woonduur in Nederland? [*datum of jaar van binnenkomst*]
- Geboorteland kind?
- Geboorteland ouders?
- Is er wel iemand in het gezin met een verblijfsvergunning? [*wie?*]

ONDERWIJS:

Stel vast of het kind op school zit.

- Indien ja:
  - In hoeverre is er sprake van wisselende scholen vanwege de verhuizingen van het kind?
  - Welk type school en klas?
  - In hoeverre maakt het kind leuke dingen mee op school? Wie zijn de beste vriendjes/vriendinnetjes op school? [*waar komen ze vandaan? herkomst*] Vinden de kinderen in de klas het kind leuk? Waaraan merkt het kind dat het leuk gevonden wordt?
  - Komt het kind ook op verjaardagsfeestjes van klasgenoten? [*wie zijn die klasgenootjes? Herkomst, Hoe vaak is dat*] Wie zou het kind op zijn/haar verjaardag uitnodigen?
  - Welke leerkracht vindt het kind leuk? Waarom? Wie helpt met huiswerk of met taken op school? [*Kan iemand op school zijn, maar ook daarbuiten*]
  - **Dit deel gaat over emoties van het kind en moet goed worden ingeleid.** Begrippen als angst, verdriet, boosheid etc. zijn voor deze leeftijd heel abstract. Werk zoveel mogelijk met voorbeelden. Start het gesprek bijvoorbeeld met de constatering dat andere kinderen (soms) naar tegen elkaar kunnen doen en geef

voorbeelden. Kent het kind klasgenootjes die dit hebben meegemaakt? Wat vindt het kind ervan? Heeft het kind het zelf ook meegemaakt? *[Voorbeelden? Welke andere klasgenootjes/of leerkracht namen het voor het kind op?]* In hoeverre zijn er andere situaties waar het kind verdrietig van wordt? Zijn er kinderen in de klas die helpen als het kind verdrietig is? *[bijvoorbeeld bij problemen thuis]*

- Indien nee:
  - Waarom? Gaat het binnenkort wel naar school? *[Datum]* Wat doet het kind zoal thuis? *[eventueel huishoudelijke klusjes, oppas]* Vindt het kind het vervelend dat het niet naar school gaat? *[Uitleg?]*

Na de middelbare school:

Als het kind deze school heeft afgerond, welke opleiding wil het vervolgens gaan doen? Waarom? Denkt het kind dat het gaat lukken? *(zie ook het thema Toekomstperspectief)*

DEZE VRAGEN ALLEEN STELLEN ALS HET KIND STAGE LOOPT OF IN AANMERKING KOMT VOOR STAGE

Moet het kind ook stage lopen?

Zo ja: in hoeverre volgt het kind op dit moment stage? Vind het kind het leuk? Wat voor stage? *[branche, naam stageplek]* Wat ondernomen om deze plek te krijgen?

In hoeverre problemen tegengekomen/en nu nog? Hoe die problemen opgelost? *[betrokkenheid ouders, school, leerkracht, anders]*

Zo nee: Waarom volgt het kind geen stage?

VRIJE TIJD

Wat heeft het kind vandaag gedaan? Hoe ziet een gemiddelde dag eruit voor het kind? Is er ook ruimte voor vrije tijd? *[intensiteit, tv kijken, internet, boodschappen, huishoudelijk werk, hobby's?]*

OMGANG MET LEEFTIJDGENOTEN:

Is het kind lid van een vereniging /meerdere verenigingen/clubs?

Indien ja: Welke vereniging/club? Waar kent het de vereniging/club van? Zitten er leeftijdgenoten bij?

Indien nee: Zou het kind dat graag willen? Waarom geen lid?

Heeft het kind (ook) op een andere manier contact met leeftijdgenoten in de buurt?

Zo ja: Wat doet het kind zoal samen met hen? *[thuis, anders, speelplaats in de buurt]* Hoe leren kennen? In hoeverre vinden de ouders het goed dat het kind bij andere kinderen thuis speelt? Spelen er vaak andere kinderen bij het kind thuis?

STEUNNETWERK:

Wie heeft het kind ooit iets moois gegeven? Wie is belangrijk (rolmodellen) voor het kind?

Praat het kind thuis over wat het bezighoudt? *[Bijvoorbeeld over kleding/ uiterlijk, schoolzaken, vrienden, internetgebruik of andere zaken?]* Hoe gaat het eraan toe? Heeft het kind het gevoel dat er naar hem/haar wordt geluisterd?

Praat het kind thuis over de dingen die het in huis moet doen? *[huishoudelijke taakverdeling]* Hoe gaat het eraan toe? Heeft het kind het gevoel dat er naar hem/haar wordt geluisterd?

Nu gaat het gesprek opnieuw over emoties. Denk om de inleiding en de voorbeelden.

Is er iemand die het kind om hulp kan vragen als het even niet weet wat te doen? *[wie dan? Helpt het]* Is het diezelfde persoon naar wie het kind toe gaat als het zich niet lekker voelt, bijvoorbeeld bij verdriet of angst?

Hoe voelt het kind zich op dit moment? *[blij, gelukkig of anders]* Waarom?

GEZONDHEID:

Is het kind wel eens ziek? Waar heeft het dan last van? *[geestelijk, lichamelijk]* Waarom is het kind ziek *[stress, slechte huisvesting, arbeid, opgejaagd voelen]* Wat doet het kind als het ziek is? Naar wie brengt de ouder/voogd het kind toe als het ziek is? *[huisarts, genezer uit eigen groep, apotheek]*. Gaat het kind ook naar de huisarts (of andere artsen/hulpverleners)? *[soort, (huisarts, GGD, psycholoog, jeugdzorg, ziekenhuis), intensiteit, waardering]* In hoeverre is het gemakkelijk om naar de dokter of het ziekenhuis (of de hulpverlener) te gaan? *[bijv. Financieel, taal]* In hoeverre gebruikt het kind medicijnen? *Waarvoor? Hoe gekregen?*

LEVENSONDERHOUD:

Hebben de ouders/voogd op dit moment werk? Is er genoeg geld om spullen te kopen die het kind nodig heeft? Bijvoorbeeld kleding, schoolboeken, eten *[o.a. wegens speciaal dieet]* etc. Wat ontbreekt er volgens het kind wat echt nodig is? In hoeverre krijgen ze spullen van anderen? *[wat en van wie?]* Als er meer geld zou zijn, wat zou het kind extra willen hebben?

Heeft het kind zelf ook geld? Hoe komt het kind eraan? Waar besteedt het kind het geld aan? In hoeverre moet het kind thuis vertellen waar het geld aan uitgeeft?

Laat het kind beschrijven wat ze thuis zoal eten op een doordeweekse dag. Vindt het kind dat ze thuis gezond en gevarieerd eten? Wat ontbreekt er volgens het kind? Als het kind meer geld zou hebben, wat zou het voor eten kopen? Waarom?

VERBLIJF IN NEDERLAND:

Dit onderdeel gaat over de beleving van het ongedocumenteerd zijn, een redelijk abstract begrip voor het kind. Concretiseer. Verwijs naar eerder moment in het gesprek waarbij de vraag werd gesteld wie hier in dit gezin een verblijfsvergunning heeft. Hoe ervaart het kind zijn/haar situatie? Werk zoveel mogelijk met voorbeelden *[denkt het kind bijvoorbeeld dat het beperkt is in zijn of haar functioneren, dat het door zijn/haar situatie problemen heeft die andere kinderen niet hebben? [welke?]* *[dit onderdeel hangt samen met het onderdeel Personalia]*

TOEKOMSTPERSPECTIEF:

Wat wil of hoopt het kind later worden? In hoeverre zal het lukken volgens het kind? Welke problemen denkt het kind tegen te komen? Waar wil het kind dan wonen? *[Nederland, herkomstland, elders]* Waarom wel/niet Nederland als optie? *[mogelijke afwegingen: legaal]*

*bestaan, vrienden, familie, anders] In hoeverre plannen gemaakt? [waaruit bestaan die plannen, wat was de aanleiding, wie helpt en kans van slagen]? Eventuele belemmeringen, mogelijkheden? Indien nog geen plannen: *Waarom heb je nog geen plannen gemaakt? Wat heeft het kind nodig voor het maken en slagen van de plannen?**

ONDERZOEK ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN TE UTRECHT

BSO ITEMSLIJST (VOOR KINDEREN JONGER DAN 12 JAAR)

WONEN:

- Met wie woont het kind op dit adres? *[ouders, broers/zussen, vrienden, andere mensen, wie zijn die?]*
- Hoe beleeft het kind de huidige woonplek? *[leuk, mooi, etc] [eigen plek om te spelen of huiswerk te maken, eigen kamer etc?]* *[Wat mist het kind bijvoorbeeld?]*
- Heeft het kind altijd op huidig adres gewoond? *[Indien nee, waar heeft het kind als eerste gewoond? Hoe vaak is het kind daarna verhuisd? Welk adres vindt het kind het leukst om te wonen? Waarom? Wist het kind steeds wel wanneer en waarom het moest verhuizen?]*
- Hoe ziet de ideale plek om te wonen er voor het kind uit? *[Waarom]*
-

PERSONALIA:

- Leeftijd kind?
- Woonduur in Nederland? *[datum of jaar van binnenkomst]*
- Geboorteland kind?
- Geboorteland ouders?
- Is er iemand bij het kind thuis met een verblijfsvergunning? *[wie?]* *[het kan zijn dat het kind niet weet wat een verblijfsvergunning is. Je kunt uitleggen dat het een papiertje betreft dat iemand toestemming geeft om te wonen en te werken in een bepaald land]. Als het ondanks deze uitleg onduidelijk blijft voor het kind wat een verblijfsvergunning is, deze vraag stellen aan de ouder/verzorger.*

ONDERWIJS:

Stel vast of het kind op school zit.

- Indien ja:
  - In hoeverre is er sprake van wisselende scholen vanwege de verhuizingen van het kind?
  - Welke groep zit het kind nu?
  - In hoeverre maakt het kind leuke dingen mee op school? Wie zijn de beste vriendjes/vriendinnetjes op school? *[waar komen ze vandaan? herkomst]* Vinden de kinderen in de klas het kind leuk? Waaraan merkt het kind dat het leuk gevonden wordt?
  - Komt het kind ook op verjaardagsfeestjes van klasgenoten? *[wie zijn die klasgenootjes? Herkomst, Hoe vaak is dat]* Wie zou het kind op zijn/haar verjaardag uitnodigen?

- Welke leerkracht vindt het kind leuk? Waarom? Wie helpt met huiswerk of met taken op school? [*Kan iemand op school zijn, maar ook daarbuiten*]
- **Dit deel gaat over emoties van het kind en moet goed worden ingeleid.** Begrippen als angst, verdriet, boosheid etc. zijn voor deze leeftijd heel abstract. Werk zoveel mogelijk met voorbeelden. Start het gesprek bijvoorbeeld met de constatering dat andere kinderen (soms) naar tegen elkaar kunnen doen en geef voorbeelden. Kent het kind klasgenootjes die dit hebben meegemaakt? Wat vindt het kind ervan? Heeft het kind het zelf ook meegemaakt? [*Voorbeelden? Welke andere klasgenootjes/of leerkracht namen het voor het kind op?*] In hoeverre zijn er andere situaties waar het kind verdrietig van wordt? Zijn er kinderen in de klas die helpen als het kind verdrietig is? [*bijvoorbeeld bij problemen thuis*]
- Indien nee:
  - Waarom? Gaat het binnenkort wel naar school? [*Datum*] Wat doet het kind zoal thuis? [*eventueel huishoudelijke klusjes, oppas*] Vindt het kind het vervelend dat het niet naar school gaat? [*Uitleg?*]

Na de basisschool:

Als het kind deze school heeft afgerond, welke school wil het vervolgens bezoeken? Waarom? Denkt het kind dat het gaat lukken?

VRIJE TIJD

Wat heeft het kind vandaag gedaan? Hoe ziet een gemiddelde dag eruit voor het kind? Is er ook ruimte voor vrije tijd? [*intensiteit, tv kijken, internet, boodschappen, huishoudelijk werk, hobby's?*]

OMGANG MET LEEFTIJDGENOTEN:

Is het kind lid van een vereniging /meerdere verenigingen/clubs?

Indien ja: Welke vereniging/club? Waar kent het de vereniging/club van? Zitten er leeftijdgenoten bij?

Indien nee: Zou het kind dat graag willen? Waarom geen lid?

Heeft het kind (ook) op een andere manier contact met leeftijdgenoten in de buurt?

Zo ja: Wat doet het kind zoal samen met hen? [*thuis, anders, speelplaats in de buurt*] Hoe leren kennen? In hoeverre vinden de ouders het goed dat het kind bij andere kinderen thuis speelt? Spelen er vaak andere kinderen bij het kind thuis?

STEUNNETWERK:

Wie heeft het kind ooit iets moois gegeven? Wie is belangrijk voor het kind?

Praat het kind thuis over wat het bezighoudt? [*Bijvoorbeeld over kleding/ uiterlijk, schoolzaken, vrienden, internetgebruik of andere zaken?*] Hoe gaat het eraan toe? Heeft het kind het gevoel dat er naar hem/haar wordt geluisterd?

Praat het kind thuis over de dingen die het in huis moet doen? [*huishoudelijke taakverdeling*] Hoe gaat het eraan toe? Heeft het kind het gevoel dat er naar hem/haar wordt geluisterd?

Nu gaat het gesprek opnieuw over emoties. Denk om de inleiding en de voorbeelden.

Is er iemand die het kind om hulp kan vragen als het even niet weet wat te doen? *[wie dan? Helpt het]* Is het diezelfde persoon naar wie het kind toe gaat als het zich niet lekker voelt, bijvoorbeeld bij verdriet of angst?

Hoe voelt het kind zich op dit moment? *[blij, gelukkig of anders]* Waarom?

GEZONDHEID:

Is het kind wel eens ziek? Waar heeft het dan last van? *[geestelijk, lichamelijk]* Waarom is het kind ziek *[stress, slechte huisvesting, arbeid, opgejaagd voelen]* Wat doet het kind als het ziek is? Naar wie brengt de ouder/voogd het kind toe als het ziek is? *[huisarts, genezer uit eigen groep, apotheek]*. Gaat het kind ook naar de huisarts (of andere artsen/hulpverleners)? *[soort, (huisarts, GGD, psycholoog, jeugdzorg, ziekenhuis), intensiteit, waardering]* In hoeverre is de dokter of het ziekenhuis aardig tegen het kind? *[bijv. financieel, taal]* Wat zeggen ze precies? Begrijpt het kind het ook?

LEVENSONDERHOUD:

Is er genoeg geld om spullen te kopen die het kind nodig heeft? Bijvoorbeeld kleding, schoolboeken, eten *[o.a. wegens speciaal dieet]* etc. Wat ontbreekt er volgens het kind wat echt nodig is? In hoeverre krijgen ze spullen van anderen? *[wat en van wie?]* Als er meer geld zou zijn, wat zou het kind extra willen hebben?

Heeft het kind zelf ook geld? Hoe komt het kind eraan? Moet het kind thuis vertellen waar het het geld aan uitgeeft?

Laat het kind beschrijven wat ze thuis zoal eten op een doordeweekse dag. Vindt het kind dat ze thuis goed en lekker eten, en is het altijd genoeg? Als het kind meer geld zou hebben, wat zou het voor eten kopen? Waarom?

VERBLIJF IN NEDERLAND:

Dit onderdeel gaat over de beleving van het ongedocumenteerd zijn, een redelijk abstract begrip voor het kind. Concretiseer. Verwijs naar eerder moment in het gesprek waarbij de vraag werd gesteld wie hier in dit gezin een verblijfsvergunning heeft. Hoe ervaart het kind zijn/haar situatie? Werk zoveel mogelijk met voorbeelden *[denkt het kind bijvoorbeeld dat het beperkt is in zijn of haar functioneren, dat het door zijn/haar situatie problemen heeft die andere kinderen niet hebben? [welke?]* *[dit onderdeel hangt samen met het onderdeel Personalia]*

TOEKOMSTPERSPECTIEF:

Wat wil of hoopt het kind later worden? Denkt het kind dat het gaat lukken? Waarom wel/niet? Welke problemen denkt het kind tegen te komen? Waar wil het kind dan wonen? *[Nederland, herkomstland, elders]* Waarom wel/niet Nederland als optie? *[mogelijke afwegingen: legaal bestaan, vrienden, familie, anders]*

Bijlage 4 Leden klankbordgroep

Prof. dr. mr. M.E. Kalverboer & Dr. A. E. Zijlsta (Rijksuniversiteit Groningen)

Mr. C.J Kloosterboer (UNICEF Nederland)

Drs. N. Oepkes (Gemeente Utrecht)

Drs. T. Smets (Stichting Kinderpostzegels Nederland)

Prof. dr. R. H. J. M. Staring (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Bijlage 5 Namen interviewers

De volgende studenten participeerden in het onderzoek:

R. Koenders	SPH
G. Koot	SPH
D. Kroon	SPH
M. Lagerweij	MWD
L. Pijpers	MWD
P. Rostami	MWD
T. Sewdas	MWD
M. Sitanggang	SPH
M. Staring	SJD
M. Thodé	MWD
S. Uil	MWD
I. de Vries	MWD

Wij hebben altijd de koffers klaarstaan

(jongen, 12 jaar)